

V Y Š E H R A D

M I L O Š R A B A N

Miloš Raban
Duchovní
smysl člověka
dnes

OD OBJEKTIVNÍHO
K EXISTENCIÁLNÍMU
A VĚČNÉMU

VYŠEHRA D
2 0 0 8

**Vlastě,
Lucii a Elišce**

© doc. Lic. Phil. Ing. Raban Miloš, Dr. Theol., 2008

ISBN 978-80-7021-933-1

OBSAH

ÚVOD --	13
SMYSL OBJEKTIVNÍ REALITY --	17
Význam termínu smysl --	18
Evoluce, komplexita, směr a cíl --	20
Objektivní smysl člověka ve vesmíru --	22
Účelová neutralita vědy --	25
Objektivizace smyslu v deismu a panteismu --	26
Smysl kultury a teleologie --	27
Poslední objektivní smysl a tepelná smrt vesmíru --	29
Pokus o určení místa smyslu --	30
Smysl evoluce --	31
Objektivní smysl a teorie všeho --	33
Objektivní smysl a princip ducha --	34
Objektivní smysl a jemné vyladění --	36
Smysluplně žít ve smysluprázdném vesmíru? --	37
SMYSL V IDEOLOGII A PSYCHOLOGII --	39
Ideologizace hodnot v psychologii --	41
Freudovo pojetí smyslu --	42

Současné pojetí smyslu v psychoanalýze --	46
Frommův náboženský smysl bez Boha --	49
Jungovo pojetí smyslu --	51
Kritika ideálu celosti --	56
Smysl destrukce --	57
Smysl v analytické psychologii --	59
Smysl v individuální psychologii --	62
Smysl v humanistické psychologii --	68
Kritika humanistického ideálu --	73
Smysl v integrativní gestaltterapii --	77
Smysl v nooterapii --	78
Od psychologie k analýze existence --	83
EXISTENCIÁLNÍ ANALÝZA --	85
EXISTENCIÁLNÍ ANALÝZA V KONTEXTU --	86
Mezní zkušenost a tážení se po smyslu --	88
Schelerův a Franklův obraz člověka --	92
Vliv Rudolfa Allerse --	93
Inspirace Ludwigem von Binswangerem --	94
Diference od Maslowovy	
humanistické psychologie --	95
Polemika se spiritualistickým směrem --	96
Frankl versus Jung --	97
Odloučení od Alfreda Längla --	98
Synoptické porovnání mezi Freudem,	
Adlerem, Jungem a Franklem --	102
TEORIE EXISTENCIÁLNÍ ANALÝZY --	106
Existenciální vakuum --	107
Redukcionismus a psychologismus --	107
Existenciální terapie --	108
Existenciální analýza nevědomí --	109
Existenciální analýza svědomí --	111
Svědomí a láska --	113
Transcendentalita svědomí --	113
Ontologie svědomí --	114
Svědomí člověka bez vyznání --	115
Analýza spirituální zkušenosti --	116
Transpersonální psychoterapie a spiritualita --	117
Smysl zkušenosti jednoty --	120

Duchovní zkušenost v rozšířeném vědomí --	122
Souvislosti terapie a pastorační --	124
Přístup k víře v psychoterapii --	126
 SPIRITUALITA V LOGOTERAPII --	128
Vztah mezi psychoterapií a náboženstvím --	130
Objev neuvědomované religiozity --	132
Nebezpečí sektářského konfesionalismu --	133
Přirozená nenáboženská --	133
Dialog mezi ireligiozitou a logoterapií --	134
Logoterapie a křesťanská víra --	135
Příklady existenciálního smyslu v evangeliu --	136
Logoterapie a kristoterapie --	138
 EXISTENCIÁLNÍ ANALÝZA	
JAKO LOCUS THEOLOGICUS --	139
Problém antropologického přístupu --	139
Problém viny --	140
Problém sebetranscendence --	141
Problém synergismu --	141
Logoterapie a židovství --	142
Logoterapie a východní náboženství --	142
 SMYSL JAKO TRANSCENDENTÁLNÍ KATEGORIE --	145
Paradigma implicitního řádu --	146
Hledání transcendentálního smyslu --	147
Smysl nalézat nebo dávat --	148
Hledání dílčího v celkovém smyslu života --	152
Psychické hranice smyslu --	155
Metoda hledání a nalézání smyslu --	156
Vlastní smysl jako východisko --	157
Smysl hodnot --	157
Funkce hodnot v psychoterapii --	162
Svědění -- orgán smyslu --	167
Smysl symbolu --	168
Smysl a sebepojetí --	171
Smysl a konečný cíl bytí --	172
Smysl v tajemství --	173

SMYSL V ŽIVOTĚ --	174
Smysl života --	177
Smysl života překonává homeostatický princip --	179
Smysl slasti --	179
Smysl individuace života --	183
Smysl seberealizace --	185
Smysl stresu --	186
Smysl terapie --	186
Smysl lásky --	187
Láska v terapii --	188
Vztah mezi smyslem a spiritualitou --	193
 KRIZE SMYSLU V ŽIVOTĚ --	 194
Druhy krize smyslu --	196
Příčiny krize smyslu --	197
Reakce na krizi smyslu --	200
<i>Krize smyslu u duchovních</i> --	201
<i>Syndrom vyhoření</i> --	202
<i>Vyhoření u duchovních</i> --	204
<i>Frustrace ze zdrženlivosti</i> --	207
<i>Smysl terapeutické a pastorační zdrženlivosti</i> --	209
<i>Obrana před syndromem vyhoření</i> --	212
<i>Konfrontace s vyhořením v sobě samém</i> --	213
<i>Meditace</i> --	215
 SMYSL UTRPENÍ --	 217
Náročné hledání smyslu u trpících lidí --	218
Smysl utrpení a emoce --	219
Smysl utrpení a výkon, růst a zrání --	220
Motivace utrpením --	221
Smysl utrpení jako rozšíření hranic --	221
Násilí a trauma --	223
Mučení --	224
Duševní trauma --	225
Prázdnota duše --	226
Vražda duše --	227
Menticidium --	228
<i>Posttraumatické odcizení</i> --	229
<i>Zničení a integrace hranic a hodnot</i> --	231
Posttraumatická neschopnost symbolizace --	236
Perverze Božího a lidského obrazu --	238

DUCHOVNÍ REINTERPRETACE UTRPENÍ --	241
Chápání smyslu utrpení --	242
Trauma jako zázrak --	243
Hledání smyslu utrpení v Boží vůli --	245
Smyslu utrpení v evangeliích --	250
<i>Smysl společného utrpení --</i>	251
<i>Smysl utrpení jako radost --</i>	252
<i>Mystický smysl utrpení --</i>	253
<i>Utrpení jako pozitivní aspekt stvoření --</i>	253
<i>Smysl utrpení jako uzdravující láska k Bohu --</i>	254
<i>Zkušenost kříže jako setkání s ukřižovaným --</i>	255
 SMYSL UMÍRÁNÍ --	255
Smysl umírání jako trest --	256
Smysl vědomého umírání --	257
Smysl a AIDS --	259
Smysl smrti před smrtí --	260
Strach ze smrti --	262
Strach ze smrti v sexu --	263
Zvláštní charakter umírání na rakovinu --	264
Zvýšený strach ze smrti u profesionálů --	265
 DUCHOVNÍ SMYSL LIDSKÉ EXISTENCE --	266
Psychologie a spiritualita --	266
Teologický obraz Boha	
a psychologický obraz člověka --	268
Logoterapie a spiritualita --	270
Neuvědomovaná duchovnost --	272
Neuvědomovaný Bůh --	273
Pojetí víry --	274
Psychoterapeut a spiritualita --	275
Smysl jako ukazatel cesty k Bohu --	277
Osobní cesta k Bohu --	278
Cesta k intimnímu Bohu --	278
Oběť jako cesta k Bohu --	279
Lidská invence v napodobování Boha --	280
Modlitba --	282
<i>Modlitba jako dialog s Ničím --</i>	284
<i>Duch mezi konfesí a entuziasmem --</i>	285
Zvěčňování lidského života --	286

SHRNUTÍ --	288
Poznámky --	293
Literatura --	333
<i>Cizojazyčná literatura k tématu --</i>	333
<i>Česká a slovenská literatura a české překlady --</i>	375
Jmenný a věcný rejstřík --	379
Rejstřík biblických míst --	393

ÚVOD

Člověk naší doby ztrácí konečný smysl vlastní existence, která je ponořena do ekonomických, produktivistických a konzumistických činností. Zjišťujeme, že se ztratila jakási antropologická vize, že je dovoleno všechny problémy lidského bytí nahlížet z většího počtu globálních hledisek. Otázka čím člověk je, může být zodpovězena teprve tehdy, když se ví, co by měl činit. Dnes jsou problémy lidí pojímány spíše z hlediska jednání než z hlediska smyslu existence. Mohlo by se říci, že dnešní člověk zapomíná, čím je, že zmátl sám sebe. Sklouzává nepozorovaně do absurdity nedůvěry, do pocitu nespokojenosti, do prázdnoty.

Abychom mohli navrhnout diagnózu a terapii tohoto fenoménu, musíme prozkoumat jeho příčiny. Ty se identifikují nejen jako rozšíření západního konformismu a východního totalitarismu, nýbrž nacházejí se v nihilistické a redukcionistické indoktrinaci, v jejímž důsledku se člověk definuje pouze jako soubor instinktů¹ a hodnotu ztotožňují s obrannými mechanismy.² Za těchto okolností se nelze divit náhlému pádu do hluboké existenciální frustrace člověka, jenž se odtrhl od jakéhokoliv smyslu své existence. Odpověď na absurditu a prázdnotu svého života pak nachází jen v každodenním přežívání a nakonec i v legitimním důvodu, proč se zabít.³

Aby mohl člověk opět získat půdu pod nohama, musí si bezpodmínečně a nutně osvojit antropologicky založenou spiritualitu,

kteřá pečuje o zkoumání posledního smyslu, transcendentálních hodnot a autentického obsahu života. Nedostatek duchovního smyslu např. zabraňuje dnešní psychoterapii zvládat určité druhy psychických nemocí a mezních životních situací.

Člověk je jedinečná bytost ve stálém pohybu, určená k realizaci osobního úkolu, bytost originální, zodpovědná a svobodná, což v sobě přes všechnu svou omezenost nemůže potlačit.

Zdravému člověku se proto život nejeví jako něco, co je třeba pouze přežít a z čeho by chtěl uniknout, ale naopak jako realita, kterou je třeba intenzívně prožít, a to i v nanejvýš dramatických a třeba i beznadějných okolnostech, jako osobní a jedinečný úkol, jež může každý jedinec realizovat pouze sám.

K čemu je vlastně potřebný duchovní smysl člověka? Duchovní smysl lidského života je příliš širokým tématem pro obecnou a vyčerpávající analýzu. Je ho tedy třeba hledat teprve tehdy, když už není sám sebou samozřejmý.

Analýza jakéhokoliv fenoménu nebo objektu je nutná teprve tehdy, jestliže nechápeme jeho příčinu, smysl, důvod nebo cíl. Od analýzy určitého celkového fenoménu si slibujeme, že rozdělení jednoty celku na elementy a odhalení jejich vzájemných vztahů nám přinese vysvětlení celkového smyslu. Analýza musí jít tak hluboko a daleko, až objeví toto vysvětlení.

Otázka po smyslu existence si v posledním století kladli zejména němečtí a židovští filosofové a psychoterapeuti⁴, protože se v Evropě udály bouřlivé a hluboko do lidské identity zasahující společenské změny, v jejichž důsledku ztratily národy dřívější tradiční a všeobecně akceptovaný smysl existence. Člověk může opět najít cestu k sobě samému a ke smyslu svého života nikoliv pomocí abstrahujících a objektivistických teorií, ale existenciální a spirituální cestou. Právě tuto cestu autor v této práci volí a zároveň se pokusí ji čtenáři ukázat. Proto si otázku po smyslu kladou ponejvíc Němci a Židé, kteří pociťovali zpochybnění smyslu své existence nejcitelněji. To také zůstává českému odbornému čtenáři ještě v mnohém nevyčerpaným zdrojem a může mu být zejména v jeho už několik desítek let přetrvávající dezorientaci v základních životních hodnotách a smyslu užitečným vodítkem a inspirací.

Existenciální analýza člověka má za úkol hledat smysl lidské existence, jenž se zdánlivě ztratil, a jít tak daleko, až jej objeví a znovu osvětlí. Soustředí se tedy na existenciální aspekty lidského bytí a vztahy mezi nimi. I přes existenci bohaté sekun-

dární literatury zde dosud není žádné zhodnocení smyslu lidské existence založené na hledisku psychoterapie a křesťanské spirituální teologie.

Jistou referenční osou a zvláště efektivní a plodnou se v tomto směru ukazuje existenciální analýza a spiritualita Viktora Frankla, jak na to v české odborné literatuře již také upozornili prof. Kratochvíl, prof. Smékal, doc. Balcar, dr. Křivohlavý a další autoři.⁵

Jednotlivé otázky a problémy nelze v této práci pojednat vyčerpávajícím způsobem v jejich šíři a hloubce, proto nastíním analýzu antropologických problémů, jako je objektivizovatelnost smyslu a otázka smyslu života především v mezních situacích utrpení a smrti, které jsou pro duchovní interpretaci smyslu člověka významné a naléhavé.

Jsem zavázán zvláštním díkem za konzultace tématu zejména prof. Viktoru Franklovi, prof. Eugeniu Fizzotimu, prof. Elisabetě Lukas, prof. Stanislavu Kratochvílovi, prof. Jaro Křivohlavému, prof. Ctiradu V. Pospíšilovi, prof. Vladimíru Smékalovi, prof. Janu Sokolovi, dále Mgr. Vieweghové za překlad mé práce *Der Sinn des menschlichen Existenz*, která byla podkladem k této publikaci, a v neposlední řadě děkuji za pečlivé korektury Mgr. Sovové a dr. Daňkovi a všem, kteří mi přispěli cennými připomínkami.

Kategorie smyslu je charakteristická sémantickou mnohotvárností. Její výklady se v průběhu historie, především od 19. století, stále proměňovaly. Současný jazykový úzus tedy není jednoznačný.⁶

Smysl je původně *hermeneutická kategorie*,⁷ a proto souvisí s rozuměním. Odkazuje také na vnímání smyslovými orgány: zrak, sluch, čich, chuť a hmat; smysl fenoménu, který člověk vnímá smyslovým orgánem, se vyjadřuje *intencí* nebo *výrokem*. Pokud chápeme člověka jako tvora orientovaného ke smyslu, jako bytost směřující k úspěchu sebe sama, teprve potom se objevuje základní hermeneutický význam pojmu smysl. Člověk se jeví jako subjekt, jenž musí smysl své existence nejprve zpozorovat a potom realizovat. Proto *smysl* chápeme jako nástroj smyslového vnímání, význam řeči, orientaci jednání, účelnost, funkčnost, životní cíl. Takovým smyslem se zabývá existenciální analýza jako objektivní realitou.⁸

Abychom začali zkoumat otázku *nač žijeme*, nepotřebujeme žádnou ontologicky chápanou objektivistickou teleologii. Platí rovněž, že i ve společnostech, jež neznají žádný globální teleologický model vesmíru, v němž nějaká nadlidská inteligence utváří veškerý rozvoj, mohou existovat lokální představy o cíli života, které mohou být označeny jako smysl. Pokud zde pro krátkost hovoříme o lokálním a globálním smyslu, máme na mysli

pozemský cíl individua a naproti tomu kosmický plán transcendentálního bytí. Oba tyto druhy smysluplnosti však nejsou nutně logicky spojeny. Také člověk, jenž se po dobu svého života věnoval pozemským cílům, jako je pokrok vědy, nasazoval síly v medicíně, provádění sociální reformy apod., sledoval svůj lokální pozemský cíl, jenž si zachovává svůj smysl, aniž by potřeboval globální teleologické zakotvení.

Otázka, která nás zde bude zajímat, tedy zní, zda na úrovni objektivní reality existuje analogie k osobnímu smyslu lidské existence, jak jsme ho právě objasnili. Bude vhodné rozdělit tuto otázku do různých oblastí reality, protože je docela dobře možné, že smysl se ve světě ukazuje v nižším řádu, i když ho nelze nalézt na kosmické úrovni.

Odedávna se lidé přeli, zda se za chodem dějin skrývá hlubší smysl, jestli Bůh řídí dějiny člověka podle nějakého plánu, nebo zda politické a sociální přeměny řídí nějaký jiný skrytý systémový parametr. Karl Popper vícekrát poukázal na to,⁹ že tento druh cíleného vývoje není z logických důvodů možný. Popperův argument se nám však nezdá být příliš přesvědčivý, protože by potom člověku samotnému bylo znemožněno objevit smysl dějin, ačkoliv by na spirituální úrovni existovat mohl a jako víra ve smysl by existovat musel.

VÝZNAM TERMÍNU SMYSL

V přeneseném významu označujeme slovem *mysl* význam, duchovní obsah, cíl a účel nějakého úsilí. Smysl je to, co se vyplácí, v řecké filozofii to poslední, nejvyšší a nejzazší, o co člověk usiluje, *cíl, nad nějž další si už nelze pomyslit*.¹⁰

Významové spektrum termínu *mysl* je široké. Smysl bývá označován jako nějaký *cíl* nebo to, co představuje *orientační funkci* pro normy, hodnoty a rozhodnutí. Duchovní či psychologická poradny jsou často vyhledávány tehdy, když se ztratil směr a cesta, když jsme se svým jednostranným postojem k životu dostali do slepé uličky a sami už nevíme, jak dál. V rámci duchovního vedení či psychoterapie pak může být nalezen nový či hlubší smysl a orientace.

Termín *mysl* používáme způsobem, jenž je každému pochopitelný. Naše zdejší existence má nějaký smysl, pokud obsahuje náplň, účely a cíle, pro něž stojí za to žít. Lidé jsou – přinejmenším na první pohled – bytostí, jež si stanovují cíle; plánují, díva-

jí se dopředu, utvářejí budoucnost. Jako smyslem naplněný bývá chápán takový život, ve kterém člověk může ve světě uplatnit všechny stupně své vnitřní svobody, své nadání a dispozice. Když se ve světském kontextu mluví o smyslu, míníme tím, že ideály, plány a sny nezůstaly výhradně vysněnými představami.

Smysl sám se přitom většinou odhaluje až ke konci života. Ve stáří se člověk ohlíží zpět a hodnotí průběh, plnost a intenzitu osobních prožitků. *Vyznávám, že jsem žil*, nazývá chilský básník Pablo Neruda vzpomínky na svůj život,¹¹ a plnost jeho zkušeností a zážitků, o nichž podává zprávu, mu dovoluje být se svým životem spokojen. Víme ovšem, že ne všichni reflektující lidé dokázali dospět k této pozitivní bilanci, i když měli v životě úspěch.

Arthur Schopenhauer nebo *Lev Tolstoj* byli fixováni na konec života, nebyli schopni dát se cestou životní perspektivy, nedokázali ocenit podíl štěstí a neštěstí, úspěchu a neúspěchu, lásky a utrpení v průběhu svého života, protože v jejich zorném poli byla výhradně pomíjivost. Tolstoj byl zcela přesvědčen, že nic není skutečně významné, jestliže to nemá věčné trvání nebo alespoň nesměruje k něčemu jinému, co zůstává. Ve skutečnosti tento názor není objektivní pravdou, ale jeho osobním vyznáním. Můžeme mu porozumět i tak, že je to právě *smrtelnost*, která činí život vzácným, jedinečným a cenným.¹² Člověka, jenž hodnotí život podle měřítek věčnosti, není možné zviklat.¹³ Jistě by však bylo chybným závěrem tvrzení, že lidský život, měřený obvyklými měřítky, proto nemůže mít nikdy cenu.

K hodnocení a vážení významu života přistupuje tedy v každém případě stanovisko založené na subjektivním posouzení, které je zakotveno v jedinečnosti osobnosti člověka. Volba perspektivy, systém vztahů, bilancování smyslu pramení v jádru osobnosti, jež si nikdo nemůže svobodně zvolit a které mu bylo dáno jako dispozice od přírody.

Nyní tedy vidíme, co člověk považuje za smysl. Otázka bilancování je však velmi individuální. Uveďme si pro příklad osobnosti, které podaly zprávu o svých životních perspektivách: Aristoteles říká, že skutečné *naplnění života* člověka jako pozorovatele spočívá v jeho teoretickém poznání vesmíru.¹⁴ Albert Schweitzer je přesvědčen, že prožitek světa a pocit úcty k životu jsou ústředním zdrojem smyslu života, jenž ho motivoval k jeho obětavému životnímu dílu.¹⁵ Naproti tomu Julien Offray de Lamettrie vidí nejvyšší dobro, které dává životu jeho smysl

a motivy, ve všem, co podporuje, udržuje, živí nebo podněcuje naše vrozené usilování o blaho.¹⁶

Každý z těchto tří myslitelů vidí životní obsah hodný úsilí v zásadě jiném cíli a tyto cíle můžeme označit následujícími pojmy: *pozorování*, *pomoc* a *záliba*. Všichni tři vytvořili vazby na určité ideály, které jsou základem jejich názoru. Tyto hodnoty propůjčily jejich osobě životní smysl.

Lidé si téměř jistě nevybírají svá životní těžiště a hodnotový systém pouze na základě své vlastní filosofie, nýbrž si volí podle svých schopností a tužeb z kulturní nabídky, která je k dispozici. Přitom však někteří narážejí na společensky tolerované hranice, jak to ukazuje případ markýze de Sade.¹⁷

Životní smysl je výrazně podmíněn naturelem a charakterem. Tato podmíněnost je jen v nepatrné míře ovladatelná intelektuálním úsudkem. Přesvědčení téměř biologického determinismu markýze de Sade nás vede zpět k jeho filozofickému učiteli La-mettrie, jenž se odvolává na slavný výrok M. de Montaigne: *Všechny mé činy se shodují s tím, čím jsem a jaký jsem; neexistuje nic, co bych mohl dělat lépe. Kdybych žil ještě jednou, potom tak, jak jsem žil.*¹⁸

Připomenutí významných postav duchovních dějin nás nesmí svádět k domněnce, že pojem smyslu je nutné výhradně spojit s uskutečněním nějakého velkého kulturního úkolu. I ten, komu není dáno, aby zastával nějakou společensky akceptovanou nebo dokonce vysoce ceněnou funkci, může najít své naplnění smyslu.

V normálním případě prosté každodenní existence je jen potřeba, aby si dotyčný vědomě vytyčil jeden nebo více životních cílů a aby se zasazoval s plnou angažovaností a vytrvalostí o jejich dosažení. Matka, která ze čtyř dětí vychovala zralé osobnosti, se bude dívat na své dílo s podobným uspokojením jako básník na svou literární tvorbu.

EVOLUCE, KOMPLEXITA, SMĚR A CÍL

V roce 1977 Steven Weinberg znovu pointoval přesvědčení vědců o roli lidstva v kosmu takto: *čím lépe rozumíme vesmíru, tím nesmyslnější se jeví.*¹⁹ *Vesmír je prosté a jednoduše fyzikální systém, tvrdí Margaret Geller²⁰, kde by tady mohl být smysl?*²¹

V dnešní euroatlantické kulturní oblasti je zakotvení člověka v historii organického světa chápáno jako fakt. Podle neodarwi-

nistické syntetické teorie evoluce jsou jejími hybnými silami mutace, genetické rekombinace, přirozená selekce, tok genů, diferencovaná plodnost, pohlavní selekce a lidnatost populace. Organická evoluce je tak chápána jako statistická změna v genomu fondu skrze závěrečné procesy variace a adaptace způsobem diferencované reprodukce.

V tomto schématu není žádné místo ani pro účelnost, finálně orientovaný pokrok nebo *naplnění* ideálních smysluplných záměrů nebo jiné podobné spirituální prvky. Ty se v této naturalistické teoretické soustavě nevyskytují a nedají se do ní ani dodatečně zabudovat. Jeden z prvních filozofů, který popsal všeobecnou hierarchii evolučních kroků jako slučitelnou pouze s naturalistickou antropologií, byl *Ludwig Feuerbach*.²² Zdůraznil, že pouze perspektiva přírodně historického vývoje umožňuje vytvoření korektní antropologie a že jediný správný náhled na člověka získáme prostřednictvím jeho historického zakotvení v přírodních souvislostech. Feuerbach uskutečnil odvrát od idealismu tím, že člověka pojímal jako pouze fyzickou přírodní bytost.²³

Se zánikem myšlenky globální teleologie, podle níž celý vesmír i všechny jeho subsystémy směřují k předem určenému cíli, se ztratil ústřední význam objektivního smyslu přírody. Přírodní teleologie se v důsledku filozofické kritiky a kauzálně mechanistických teorií evoluce, rozvíjejících se v 19. století, smrštila na schopnost člověka stanovit účel. Ačkoli všeobecný problém vzniku řádu se začal zkoumat teprve nedávno za pomoci teorií, které mohly objasnit, jak na všech úrovních reality spontánně roste komplexita a mohou vznikat informace, bylo už okolo poloviny minulého století jasné, že vesmír se sice rozvíjí ve směru dalšího růstu komplexity, ale bez účasti jakýchkoli cílených sil.

Jestliže má být vývoj vesmíru také nasměrovaný, tedy vypracovávat se od jednodušších struktur k vyšším formám komplexity, není proto ještě cílený. Toto rozlišení je důležité. Nasměrované procesy se v přírodě vyskytují hojně. Prázdný prostor je beze směru – *isotropní*, ale jakmile je do něho zavedena gravitující masa, získá charakteristiku směru – *anisotropii*. Také čas vykazuje svou asymetrii, směr procesů od minulosti do budoucnosti je strukturálně odlišný od logicky možného opačného směru, jenž se však ve světě nevyskytuje.

V přírodě tak sice existuje mnoho směrů, ale žádné cíle. Mezi oběma klíčovými roky 1859 a 1871, ve kterých Charles Darwin

uverejnil obě svá převratná díla,²⁴ se odehrál nepřehlédnutelný intelektuální boj.²⁵ Z důvodu inherentního naturalismu evoluční teorie se mnozí intelektuálové bránili začlenění této evoluční perspektivy do svého obrazu světa. Proto si mnozí biologové, antropologové, ale i fyzikové usnadňují situaci a přizpůsobují se smyslově neutrální objektivitě svého předmětu výzkumu.

OBJEKTIVNÍ SMYSL ČLOVĚKA VE VESMÍRU

Lidé chtěli odedávna vědět, jakou roli zaujímají v celkovém systému přírody; náboženství, filozofie, ale také vědy vytvářely různé nabídky výkladů, proč a k čemu se nacházíme na této v pořadí třetí planetě a proč žijeme svým specifickým způsobem života. Je to absolutní, nevysvětlitelná náhoda, stojí v pozadí nějaká cílevědomá síla, nebo je na druhé straně kosmického časoprostoru nějaká transcendentální bytost, která zcela úmyslně řídí běh světa tak, aby se v jedné fázi jeho vývoje objevil inteligentní život?

V našem křesťanském kulturním prostoru je jistě značně preferovaný onen poslední výklad. Absolutní náhodnost lidského bytí, již hlásali přírodovědci, se lidem jevila přinejmenším existenciálně neúnosná. Myšlenka neosobní cílevědomé síly je představou, jež je příjemná spíše filozoficky orientovaným duchům. Naproti tomu teistické řešení, které náhodu neuznává, je většině lidí blízké. Jednou ze základních vlastností lidského ducha je totiž vlastnit pravdu a jistotu existence, a proto nejsou objektivisticky orientované obrazy světa přijímány jako obecný světónázor.²⁶

Na Západě se tradiční představa, že je svět zaměřen na člověka jako vrchol existence, stala nepřijatelnou natolik, nakolik náš kosmický domov ztrácel své centrální postavení. S Koperníkem, jenž vystavil zeměkouli – lidský domov hned trojnásobnému pohybu, se rozpadl středověký hierarchický řád vesmíru dimenzovaný podle člověka. Křesťanský žebříček hodnot, založený podle novoplatónského vzoru, byl ve středověku uzavřen do kosmické prostorové struktury. Uvědomme si znovu, jak byla hodnotová škála ještě v pozdním středověku vpletena do prostorového řádu reality. To je možné ještě velmi zřetelně pozorovat na geocentrickém obrazu světa u Danta.²⁷

Jasná polarizace, peklo a nebe, má ve středověku ještě prostorovou lokalizaci v kosmickém řádu. Hodnotové a materiální

sféry tehdy nebyly kategoriálně odděleny, mohly být zahrnuty do jednoho názorného modelu. Pod vlivem novodobé vědy však byly později smyslu dávající oblasti teologie a axiologie vytěsněny mimo prostor, což přispělo k jejich oddělení od přirozeného světa. Aby se bylo možno vyhnout hrubým konfliktům vědecké astronomie a teologické kosmologie, muselo se centrum dávání smyslu přesunout mimo vesmír.

Dantova koncepce světa zahrnovala místo člověka v prostoru, jeho úkol a cíl, jeho určení a naplnění, tedy všechno to, co vytváří smysl jeho bytí, a to ještě zapracované do rozsáhlého systému.

Byla to astronomie, která ze všech věd jako první začala relativizovat geocentrismus. Postupně a zčásti nepozorovaně se rozpadla středověká jednota prostorové struktury a hodnotového systému. Už v klasické novodobé kosmologii, tedy přibližně kolem r. 1700, se ztratila idea hierarchické výstavby světa.²⁸

Sám *Newton* uvažuje dále jen o dvou možnostech celkové skladby světa: naše galaxie je *ostrov* v nekonečném euklidovském prostoru nebo je prostor až do nekonečna homogenně naplněn hvězdami. Jeho kosmologický model nemá nějaký okraj nebo střed, ani určité vybrané místo, které by bylo možné přirozeným způsobem axiologicky posoudit. Není tu žádné přirozené místo pro zakotvení hodnot. Všechny body jsou rovnocenné, o určitém ostrově hmoty už nelze říci, kde se v nekonečném prostoru nalézá. To, jak astronomie vzdalovala horizont vesmíru a rostlo vědecké poznání skladby přírody včetně všeho živého, vyvolávalo u všech střízlivě myslících lidí podezření, že neexistuje žádný zvláštní význam naší země a na ní žádné zvláštní určení člověka.

Nepředstavitelné dimenze vesmíru, látková stejnorodost materiální substance všech systémů až na pokraj viditelnosti a obrovská časová škála kosmické a biologické evoluce, které postupně vycházely najevo, zdánlivě dokazovaly, že člověk je jen nepatrnou a bezvýznamnou manifestací vývoje přírodních zákonů, jež po krátkém rozkvětu opět beze stopy opustí kosmickou scénu.

Tomuto pocitu nesmyslnosti a nihilismu nepropůjčil nikdo výmluvnější literární výraz než Friedrich Nietzsche: *Od dob Koperníka se zdá, že se člověk dostal na šikmou plochu ... valí se nyní stále rychleji ze středu pryč, kam, do prázdnoty, do pronikavého pocitu své nicoty.*²⁹

O něco později vyjádřil tuto náladu podobným způsobem Albert Camus: *Existuje jen jeden skutečný vážný filozofický*

*problém: sebevražda. Rozhodnutí, zda se život vyplácí nebo ne, zodpovídá základní otázku filozofie. Všechno ostatní (zda má svět tři dimenze a duch devět nebo dvanáct kategorií) přijde později. To jsou hračky; především je třeba: dát odpověď.*³⁰ Camusova odpověď znamená radikální alternativu k životu: sebevraždu, protože člověk je *biologický omyl evoluce*.³¹

Ztráta kosmické vlasti, kterou přivodil objektivismus, může tedy vyústit až v nihilismus a sebevraždu. Přírodověda po Nietzscheovi a zvláště po Camusovi přinášela stále více faktů, které dokazovaly, že vesmír neobsahuje místa příznivá životu.

Pro člověka však nesmyslnost a sebevražda neznamená *žádnou* alternativní volbu, protože je svým základním biologickým vybavením opatřen vůlí ke smysluplnému životu, a ta nepřipouští žádnou takovou volbu. Filozofové – básníci jako Nietzsche a Camus příliš emocionálně a neadekvátně reagují na kosmologické úvahy svých vědeckých současníků.

I když z kosmologického hlediska zůstává dosud otevřená otázka, jaký eschatologický scénář vesmír očekává, zda pomalé vychladnutí nebo opakování dřívějšího horkého stádia žhavé koule, ohledně našeho lokálního okolí není pochybnosti, že po vyhasnutí procesů v hořícím jádru slunce už nebude existovat žádná ekosféra. Avšak dávno před úplným vychladnutím naší sluneční soustavy mohou nastat s velkou pravděpodobností jiné katastrofy, které zničí podmínky pro existenci života.

Člověk nemůže nikdy dosáhnout jistoty vědění, a proto v něm všechny předběžné, denně se měnící představy o povaze věcí vzbuzují neklid, otráasají jeho duševním pokojem a rovnováhou, vlastnostmi, které tolik potřebuje, aby byl připraven postavit se naléhavým životním problémům.

Již u *Sexta Empirica*,³² jenž ještě neuvažuje v perspektivě transcendentální smysluplnosti křesťanské nauky o spáse, se zřetelně ukazuje, že podkladem k získání vědění je zcela vždy nějaké hodnocení, tedy hodnoty. Hluboké pronikání do povahy věcí v sobě však skrývá nebezpečí, že se uvolňují určité tradiční hodnotové konstanty, které se osvědčily jako stabilizující život. Můžeme zpochybňovat závažnost těchto stabilizujících norm? Máme se skutečně vystavit nebezpečí, že naše představy o hodnotách a cíli, které nutně potřebujeme k orientaci ve světě, budou podkopány racionalismem vědy?

Situace se jeví přinejmenším ambivalentní, neboť ne vždy se rostoucí vědění ukázalo být neštěstím člověka, jak mínili *Sextus*

Empiricus a *J. J. Rousseau*; mnohokrát nevědění zavinilo neštěstí. Platnost vědecké osvěty, vzhledem k její schopnosti přinášet štěstí nebo neštěstí, se dá nejzřetelněji demonstrovat na historii interpretace komet.³³ Důkaz Tychona de Brahe, že komety jsou nebeská tělesa, a začlenění komet do Newtonových zákonitostí osvobodily člověka od obavy, která ho dosud tísnila. Jejich nepředvídaný výskyt byl do té doby často spojován s fantastickými až absurdními zlými předzvěstmi.

Vypočitatelnost se rozšířila i na člověka samotného. Např. proniknutí přírodních věd do etiologie nemocí přineslo úspěchy v léčení. Analyticky postupující věda nutí k bilancování, zda revidovat nebo zachovat tradiční hodnoty. Kritériem je ovšem otázka, kdo nebo co je původním zdrojem hodnot, zda člověk nebo zákonitost, Bůh nebo Absolutno.

Univerzalizace platnosti přírodních zákonů, vzniklá absolutizací principu kauzality a principu analogie všech jevů, s sebou přináší ztrátu možnosti singularity, která je zdrojem smyslu. Proti tomu stojí úspěchy v nacházení analogií (objevy antropologických, společenských a přírodních zákonitostí), které pomáhají odstraňovat problémy, nejistotu a utrpení.

Univerzální princip analogie neboli pandeterminismus však vzbuzuje obavy z ohrožení dosažené svobody jednání. Je proto neustále zapotřebí ukazovat, že svoboda, morální jednání a deterministické pojetí světa jsou kompatibilní a že i ve vypočitatelném světě může být stále místo pro hodnoty a mravnost.³⁴

ÚČELOVÁ NEUTRALITA VĚDY

Byl to především Max Weber, kdo obrátil pozornost ke skutečnosti, že vědy na základě své metody zásadně nemohou zodpovědět otázku smyslu: *jestli tento svět, který popisují, je hoden existovat, zda má nějaký smysl a jestli má smysl v něm existovat*.³⁵

Vědecké poznání je účelově neutrální, zbavené hodnot a smyslově indiferentní, protože má představovat objektivní, tedy imanentní a neosobní vědění. Přitom už Weberova diagnóza předpokládá, že smysl se vždy vztahuje k osobě, je tedy subjektivní, a proto nemůže být zakotven v pozitivním vědění o světě. Nejedná se tedy o zaujatost vědy vůči účelům a hodnotám, o to, že by byla nepřátelská ke smyslu, otázka zní jinak. Protože se dosud nikomu nepodařilo objektivizovat zdroj smyslu, musí věda rezignovat na řešení tématu určování smyslu

a přenechat ji duchovním vědám, náboženství nebo osobnímu vyznání.

Subjektivní smysl může člověk najít podle Webera v osobní angažovanosti, v kultuře, hudbě, výtvarném umění a literatuře, ale také v touze po poznání. Aristoteles začíná svoji Metafyziku chválou poznávání a formuluje ho jako základní určení člověka: *Všichni lidé usilují od přírody o vědění.*³⁶

Velcí vědci často dávali pátrání po fundamentálních zákonech vesmíru religiózní interpretaci. Musíme si ovšem u těchto interpretací uvědomit, že vycházejí pouze z osobního východiska, nesmíme se dát oklamat těmito výklady o objektivní kosmické religiozitě.³⁷ Einstein je přesvědčen o tom, že mimo osobní svět představ existuje transpersonální řád věcí, jehož existence je předpokladem pro racionální výzkum přírody. Tato objektivní a pro člověka inteligibilní poslušnost zákonu reality je přirozeností, která dává usilování o pravdu smysl.

Einstein přitom osobně zastával deistický názor, že poslušnost zákonům přírody znemožňuje proniknutí mimopřirozených vlivů do světa. Z tohoto důvodu vyzýval náboženské učitele, aby se vzdali hypotézy osobního Boha a věnovali se výchově lidí k humanistickým ideálům. Toto Einsteinovo osobní deistické přesvědčení se dnes stalo v naší euroantlantické kulturní oblasti vládnoucí humanistickou ideologií, která se plošně rozšířila nejen na poli vědy, ale i v politice.

OBJEKTIVIZACE SMYSLU V DEISMU A PANTEISMU

Panteistické identifikování přírodních zákonů nebo struktury řádu vesmíru s Bohem představuje imanentizující a redukuující sémantický posun a nemá nic společného s transcendentálním teismem. Deistické i panteistické úvahy jsou přesto výrazem úcty a úžasu nad harmonií světa, jeho výraznou symetrií a udivující matematickou jednoduchostí.

To potvrzuje i osobní dojem estetičnosti kosmického dění, jak to vyjádřil Kant svým slavným výrokiem: *Dvě věci naplňují mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, čím častěji a vytrvaleji přemýšlení se jimi obírá: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.*³⁸

O deismus v užším smyslu se však jedná teprve tehdy, když pro hlubší zdůvodnění této *harmonie* hledáme vyšší osobní exis-

tenci, která tento řád založila. Panteismus tedy vlastně nepředstavuje náboženský postoj vůči kosmu, nýbrž spočívá v objektivizaci této transcendentální bytosti, která je usídlena ve světě, a to jako jeho struktura. Tak je i objektivizován transcendentální charakter vlastní osobnosti toužící však po uvědomování si vlastní transcendentality.

SMYSL KULTURY A TELEOLOGIE

Toto frustrující objektivistické východisko pak vyvolává hledání smyslu v kulturním dění, ať už ve vědě, hudbě nebo literatuře, která se z tohoto východiska jeví jako subjektivní náhražka za neúspěšné stanovení místa objektivního smyslu, což je pak vykládáno jako odvrácení, zavírání očí před smysluprázdným kosmickým integrováním všech smysluplných kulturních procesů. Také tuto skutečnost již formuloval Max Weber: *Z lidského hlediska je kultura smyslem a významem obdařený konečný výřez z nesmyslné nekonečnosti světového dění.*³⁹ Člověk však nemusí vázat svou pozornost na kosmickou integraci. Toto fixování také nepřináší žádné naplnění, protože pochází pouze z osobního východiska.

Otázka po smyslu kultury také souvisí s otázkou po účelu (telos): k jakému konci spějeme; žijeme, abychom pracovali, nebo pracujeme, abychom žili? Otázka *k čemu je kultura?* je otázka teleologická.

O smysluplnosti nebo bezesmyslnosti kultury avšak nerozhoduje její objektivní účelovost. Naplnění života nebo ztroskotání životních plánů není vázáno pouze na nějaký objektivní účel. Avšak emocionální stavy a také prosazování přání v jednání lidí jsou dnes redukovány na objektivní fyziologické procesy. Pozitivistická psychologie redukuje přání a intence na neuronové stavy, jejichž změna vyplývá z kauzálních zákonitostí. Jedinec však stanovuje a pociťuje své cíle nezávisle na těchto stavech a zákonitostech.

V patách teleologie kráčí fatalismus. Ostatně je třeba připomenout, že i v křesťanské kultuře byla predestinace interpretována velmi rozdílně. Dodnes kolísá vymezení toho, jaké části přirozeného stvoření smí člověk podle svého uvážení změnit. Tato hranice byla dnes nově zproblematizována možnými zásahy do genetického materiálu člověka. Když budeme uchování dědičné substance všech živých bytostí nahlížet jako výraz Boží

vůle, a ne jako náhodně vytvořenou informaci, která se uskutečnila přirozeným výběrem, pocítíme zábrany měnit dědičný materiál podle okolností i tam, kde obsahuje patogenní prvky, jež jsou danému fenotypu zjevně ke škodě.⁴⁰

V obzvláštní míře zúžila teleologická idea preformace prostor jednání člověka v islámské kulturní oblasti. Zde vládne přesvědčení, že pouze Alláh zná budoucnost a zvláštním aktem stvoření utváří každý okamžik procesu světa podle své vlastní, nepředvídatelné vůle. Proto podle islámského pojetí překračuje plánování budoucnosti jakoukoli lidskou kompetenci. V důsledku toho nemůže být společensky akceptováno např. pojištění. Pojišťovat se proti budoucímu, Alláhem seslanému neštěstí představuje přísně vzato nedovolenou lidskou kompenzaci.⁴¹ Ale dříve se takto někdy argumentovalo i v západokřesťanské kulturní oblasti.⁴²

Dnes se stále více upouští od takovéto interpretace přírodního dění, protože člověk už asi pochopil, že by se takto dostal do neřešitelného problému sebeomezení. V dřívějších dobách si zastánci teistických náboženství nebyli jistí, která část světového dění, především přírodních katastrof, má být interpretována jako přímo zamýšlená vůle Boží. Tato nejistota není nijak podivná, protože nemáme objektivní kritéria, podle nichž by bylo možné tyto věci rozhodnout. Přírodní katastrofa neobsahuje žádné objektivní znamení, které by mohlo prozrazovat nějaký úmysl.

Názor interpretující epidemie a přírodní katastrofy jako Bohem chtěný plán je možné objasnit na diskusi týkající se AIDS. Teologická hodnocení zde kolísají mezi protichůdnými názory na to,⁴³ zda tato získaná imunitní porucha má čistě náhodnou přirozenou objektivní příčinu nebo je za ní třeba tušit intencionální či božský záměr. Racionální volba mezi těmito alternativami je však při objektivní nedosažitelnosti úplnosti informací o transcendentální příčině cíleného záměru zcela nemožná. Přesto však teleologické výklady fenoménů vedou k zásadně odlišným hodnocením a dopadům. Objektivně nezdůvodnitelné zacílení esopřaďování světa se tedy dramaticky projevuje v rovině jednání.

POSLEDNÍ OBJEKTIVNÍ SMYSL
A TEPELNÁ SMRT VESMÍRU

Naturalismus od dob Kanta postupoval stále dál a postupně napojil kulturní dění na dějiny přírody. Naturalismus i dnes tvrdí, že veškeré mravní a kulturní výkony, které kdy lidstvo uskutečnilo nebo ještě uskuteční, jsou z kosmické perspektivy odsouzeny k úpadku a zapomnění. Kant napsal své úvahy dříve, než se etablovalo to, co dnes nazýváme fyzikální eschatologií.⁴⁴

Kosmologická teorie konce světa se zakládá na jistých úvahách 19. století, jež vycházely z druhé hlavní věty termodynamiky. Ta vyjadřuje myšlenku, že ona stavová veličina nějakého uzavřeného fyzikálního systému, která charakterizuje jeho uspořádaný stav, totiž entropie, nemůže nikdy zaniknout. Když budeme tuto větu generalizovat vzhledem ke světu a vesmíru, dojdeme k tvrzení, že jsou jí podrobeny skutečně všechny kdykoli uskutečněné, časově stabilní, vysoce rozvinuté komplexní struktury. Konečný stav maximální entropie označujeme také jako tepelnou smrt vesmíru, protože je zde znemožněno další budování struktury.

Již *Joseph Loschmidt*⁴⁵ proto hovořil o *teroristickém nimbu druhé hlavní věty, kterou ukazuje jako ničivý princip veškerého života ve vesmíru*.⁴⁶ V kvantitativním detailu se sice na teorii tepelné smrti vesmíru, tak jak byla koncipována fyziky 19. století, zásahem kvantové mechaniky a teorie relativity něco změnilo, kvalitativně však zůstala zachována zásadní tendence k úpadku budoucnosti kosmu. Dlouhodobý vývoj vesmíru vede k věčně expandujícímu zářícímu vesmírnému moři, stále se přibližujícímu absolutnímu nulovému bodu teploty, v němž už nebude místo pro znovuvytváření komplexních struktur, které by později mohly znovu podněcovat informační produkci a tím také dočasnou produkci smyslu.

V kosmické perspektivě je třeba nahlížet veškerý život ve vesmíru – včetně veškerého myslitelného mimozemského života – jako pomíjející přechodné stádium. Na krátkou fázi budování struktur navazuje ve vesmíru nezměrná budoucnost, která se bude odvíjet čistě materiálně, bude nepoznávána a neživá.⁴⁷

POKUS O URČENÍ MÍSTA SMYSLU

Jestliže Koperník udělal první krok k odsunutí lidského bydlíšť z centra vesmíru, potom vědecká kosmologie a eschatologie uvedla člověka do prostorové a časové nicoty. Nedá se očekávat, že se tato tendence vědy v dohledné době změní.

Filozofové a kulturologové se brání proti redukcionistickým tendencím přírodních věd a vyvíjejí rozmanité pokusy, jak vymanit člověka s jeho duchem a emocemi ze souvislosti s přírodou. To se dělo, když konstruovali dualistické nebo vícestupňové pluralistické ontologie, v nichž mohly být subjektivní pocity a duchovní aktivity uváděny jako autonomní vrstvy reality, které nejsou odkázány na nějakého fyzického nositele. Patří sem Descartovo dělení na *res cogitans* a *res extensa*, stejně jako Kantův *mundus sensibilis* a *mundus intelligibilis*. Tím se vrátili k platónskému duchovně tělesnému dvojímu bytí člověka.

V metateoretických interpretacích přírodní vědy se tento pluralismus vyskytuje ještě nanejvýš jako rozmanitost systémové teorie strukturální vrstevnaté skladby všeho živého,⁴⁸ to znamená, že se uvažuje o mnohotvárnosti hierarchických *struktur*, ne však o rozmanitosti *substancí*.

V současnosti probíhá vážná debata mezi *eliminativním materialismem*, jenž chápe všechno psychické jako iluzi, a *emergentistickým pluralismem*, jenž mentální považuje za reálné, ale přesto je chce vázat na určitou strukturální komplexnost hmoty.⁴⁹

Neuvědomělost skrytě působící *chemické neviditelné ruky* se označuje podle *Garryho Schwartze* jako paradoxon samoregulace mozku.⁵⁰ Mozek je sice zodpovědný za své vlastní řízení, vytváří své vlastní pocity, myšlenky a jednání, ale nemá žádnou přímou zkušenost procesu tohoto řízení. Člověk nezakouší sám sebe jako někoho, jehož orgán produkuje zkušenosti jeho vědomí. Právě proto, že proces vytváření mentálních fenoménů se uskutečňuje ve skrytu, bývá člověk tak překvapený, ale také dotčený a vydešený neurochemickým výkladem svých emocí.

Dualistický výklad citového světa je součástí normálního rozumového výkladu, vnucuje se, protože sami nemůžeme prohlédnout neurochemii našeho mozku. Descartes se zabýval sám sebou jako neurolog.⁵¹

Immanuel Kant se snažil jako filozof prokázat, že lokalizace duševních funkcí je zcela a zásadně nemožná.⁵² Měl tím na mysli přímé vnitřní pozorování lokalizace *Já* jako generátora smyslu

věcí. Každý pokus přidělit tomuto *Já* místo v nervovém systému musí být v principu rozporuplný, neboť pozorovatel musí opět použít své vlastní nelokalizované transcendingící smyslu-
plné poznání.

Pozdější autoři, kteří pátrali po lokalizačním přiřazení vyšších mozkových funkcí k určitým oblastem velkého mozku, překročili tuto empiristickou podmínku a navrhovali teoretické modely mozku, v nichž má také *Já* nějaké fyziologické místo.⁵³ Smysl a význam lidského bytí byly asociovány nejen s pomyslným jádrem osoby, nýbrž také s *hodnotovým aspektem* lidské existence. Na rozdíl od všech ostatních živých bytostí byl člověk chápán jako někdo, kdo hodnoty tvoří, pěstuje a udržuje, kdo stanovuje normy a také je dodržuje nebo překračuje.

Podle této scientistické doktríny, že člověk je jedinou normou a původcem hodnot, museli tito vědci také přiznat, že lidé, z hlediska fylogeneze, disponují jen omezeným teoretickým prostorem a na základě zděděného neuronálního plánu výstavby svého mozku jsou schopni jen určitých teoretických abstrakcí.⁵⁴ Tento názor, že lidský rozum je vybavený náhodným, historicky utvořeným, biologickým hardwarem, jehož výkon nestoupá libovolně, patří jistě do řady freudovských traumat. Znovu charakterizuje náhodnost naší kognitivní schopnosti, a tím vede k redukci či ztrátě smyslu života.

SMYSL EVOLUCE

V geocentrickém obrazu reálného i ideálního světa existovalo výjimečné postavení člověka jako výhradního *partnera* a *obrazu* Božího. Avšak přijetím bezstředného konceptu vesmíru ztratili Země jako fyzikální jeho střed a člověk jako konečný vrchol všeho tvorstva na významu. Teilhard de Chardin chce člověku vrátit ústřední pozici ve světě neustálého vznikání pozitivním hodnocením evoluce. Zde už nejde primárně o otázku: *Co je člověk?* nýbrž: *Čím se člověk stává?*⁵⁵

Podle Teilharda de Chardin člověk nezaujímá fyzické místo centra vesmíru, ale je jeho hodnotovým středem jako nejvyšší bod velké biologické syntézy. Člověk tak tvoří naposledy vzniklý, nejmladší, nejsložitější a nejpestřejší článek po sobě jdoucích vrstev života.

Řecký člověk se považoval za pouhého pozorovatele, kdežto člověk po Darwinovi se nad to považuje za prostou více, či méně

problematickou odnož evoluce. Nyní však začíná právě v důsledku tohoto začlenění do biogeneze vnímat, že směřování hlavního výhonku stromu pozemského života prochází skrze něj. Život se nerozšiřuje naslepo v rozmanitých formách do všech směrů. Spíše se dá rozpoznat trvalé zaměření všech pochodů na hodnoty rostoucího vědomí; a v tomto smyslu je člověk nejpokročilejším článkem biologického řetězce, ježž známe.⁵⁶

Po Galileim by se mohlo zdát, že člověk ztratil jakékoliv přednostní postavení ve vesmíru. Za rostoucího vlivu sjednocování sil a principů se spíše blíží tomu, aby od nynějška opět vrcholné postavení zaujal: ne už po stránce stability, ale ve smyslu směřování; ne už jako centrum, ale v podobě pilíře rostoucího světa. De Chardinův neoantropocentrismus už není pozicí, ale směrem evoluce.

Kdysi, ještě před Galileim, si věda představovala člověka jako geometrický a právník stěd světa, jenž se otáčí kolem sebe a je složen ze sfér. A nyní, v teilhardovském moderním *neoantropocentrismu*, se stává tento současně malý i rostoucí člověk pozemskou hlavou vesmíru zahrnutého do psychického vývoje: člověk, naposledy stvořená, nejkomplikovanější a nejvíce vědomím obdařená molekula. Z toho vyplývá, že *my, nesení miliony let psychogeneze, máme pravdu, když sami sebe pokládáme za ty, kdo vzešli z pokroku – děti pokroku*.⁵⁷

Od té doby, co se nám vesmír už nejeví jako věc, ale jako proces, se stará a vzrušující otázka po *místě člověka v přírodě* stává otázkou *vývoje člověka v přírodě*. Jinými slovy, úkolem není zjistit, *co je člověk*, nebo dokonce *jak člověk na zemi historicky vznikl*, ale spíše je aktuální rozhodnout, zda je pro naši humanitu v tomto i budoucím čase cílem *ultra-humanita*.⁵⁸

Astrofyzikové John D. Barrow⁵⁹ a Frank Tipler⁶⁰ tuto myšlenku spekulativně domysleli a formulovali *finální antropický princip*, podle kterého vědomí, které ve vesmíru jednou vzniklo, nikdy nevymře.⁶¹ Navíc museli oddělit ducha od jeho speciálního biologického nosného substrátu a přijmout to, že myšlenky prospívají a mohou se rozvíjet i na zcela jiných médiích. V případě *finálního antropického principu* přebírají nově funkce nositelů počítače. Těm budou postupně předávány všechny lidské myšlenky, ale také znalosti o tvorbě počítačů, aby se mohly rozvíjet nové generace výkonnějších systémů umělé inteligence. Tím má nejen být zachováno naše kulturní dědictví, ale nadcházející vyšší formy myšlení budou pověřeny tím, aby kolonizovaly

vesmírný prostor a zcela ho naplnily.⁶² Nelze však očekávat, že budoucí systémy umělé inteligence nám budou generátorem smyslu života.⁶³

OBJEKTIVNÍ SMYSL A TEORIE VŠEHO

Existuje synchronický a diachronický směr analýzy rozumu. Diachronická dimenze vědecké analýzy rozumu spočívá v tom, že je posuzována v průběhu času, ještě přesněji po celý kosmický čas, jenž uplynul od počátku času ve vesmíru. Z tohoto hlediska stojíme před záhadou překvapivě vysoké úspěšnosti člověka ve zkoumání přírody. Teoretikové komplexity a chaosu se zaměřili na otázku, proč má být lidský mozek právě dnes schopen postihnout fundamentální zákony přírody. Tím se také zabývá jednotná teorie všech sil, takzvaná *theory of everything* (TOE).⁶⁴ Diskuse jistě není uzavřená, ale připusťme, že bychom považovali TOE za pravdivou. Jak je potom myslitelné, že sice velmi výkonná, ale z materiálního hlediska mizivá část vesmíru, totiž náš mozek, je schopný postihnout jadernou strukturu vesmíru? Vypadá to tak, jako by zde existovala nějaká synchronicita nebo ještě neznámá harmonizující povaha, nějaký druh prestabilizované harmonie poznávaného a poznávajícího se systému, které zatím nerozumíme. Ale i tady se vyskytují první dohady. Poznatečnost světa ve formě zákonů (dnes vyjádřená teoretiky komplexity jako *algoritmická komprehensibilita*) umožněná historicky vzniklým mozkovým subsystémem se stává předmětem vědeckého výzkumu.⁶⁵ Tyto úvahy nás zavádějí hlouběji do matematiky náročných teorií kvantové kosmologie, které by překročily rámec této práce. Pro nás má význam skutečnost, že podivuhodný soulad mezi světem pochopitelným matematickými algoritmy a biologickou neuronální sítí vybavenou konečnou myšlenkovou kapacitou, může být sám předmětem vědeckého výkladu.⁶⁶

Odvážná domněnka, že v přírodě není vůbec žádný fenomén zásadně rezistentní vůči analýze, patří k *scientismu*. Dodnes je všeobecně rozšířena filozofická hypotéza, že v celém vesmíru neexistuje vysvětlení absolutně jedinečných jevů. Není však možné logicky vyloučit, že se jednou objeví zcela nezákonitá skutečnost anebo fenomén, jenž nebude teoreticky popsitelný naším konečným rozumem. Na okrajích vesmíru a v oblasti elementárních částic hmoty byly vždy znovu odhalovány záhadné objekty, ale během krátké doby se astrofyzikům, příp. teoretikům elemen-

tárních částic podařilo objevit teoretický model této skutečnosti. Dnes je možné říci, že se v přírodě nevyskytuje žádný persistentní fenomén, jehož popis by nebyl možný na základě vědeckého paradigmatu.

To však neplatí v oblasti duše. Psychické fenomény často překračují vědecká paradigmata, jako je logičnost, persistence, prokazatelnost, reprodukovatelnost. Jsou často náhodné, jedinečné, nelogické, a proto dostávají ze scientistického hlediska, které by chtělo být kompetentní i v oblasti psychiky, nálepku vzpurnosti, bláznivosti, schizofrenie, paranormality.

OBJEKTIVNÍ SMYSL A PRINCIP DUCHA

Max Scheler zdůvodnil bytostný rozdíl mezi člověkem a zvířetem a tím i zvláštní postavení člověka *principem ducha*. Z jeho pohledu nemá tato schopnost nic společného s inteligencí nebo schopností volby, není to žádné stupňování schopností, založených už ve zvířecí říši, nýbrž stojí mimo všechno to, co je *život*. Podstata ducha spočívá v jeho existenciální oproštěnosti od organického, v jeho svobodě, v odlučitelnosti od pouta hmoty, od tlaku, závislosti na organickém, od *života* a všeho, co k životu patří – tedy také od jeho vlastní pudové *inteligence*.⁶⁷ Duch je tedy fenomén, jenž stojí mimo každou empirickou vědu, jehož existenci však *scientismus* popírá.

Jedinou pozorovatelnou funkcí ducha je *postoj osoby* k nějakému předmětu a jeho *otevřenost světu*, tj. svobodná, z centra osoby vycházející zábrana nebo zbavení zábran vůči pudovému impulzu.

Intelektuální proces se začíná redukovat na vědecký proces, jenž začíná tehdy, když člověk začíná omezovat svou existenci na omezenou dobu života. Všeobecná obávaná zkušenost nevratné smrti, nepoměr doby života k trvání přirozeného okolí, stejně jako skutečnost, že naše krátká přítomnost na světě zanechává jen minimální stopy, případně bude potomky brzy zapomenuta, vyvolala distanci od této nejisté existence do pozice jejího nezávislého pozorovatele. Duchovní dimenze člověka se nemůže vyrovnat s touto ztrátou významu a uznat nízkou hodnotu své pomíjivé existence. Tato duchovní schopnost a současně potřeba proto vypracovala náboženské a metafyzické modely smyslu. Jakási výzva smysluprázdného vesmíru, abychom ho naplnili smyslem, vedla proroky, filozofy a dokonce senzibilní vědce k hledá-

ní vzdálených orientačních bodů. Ti všichni usilují až do dnešního dne o konstrukci objektivního posledního smyslu.

V myšlenkách filozofů, kteří byli obdařeni vysokou intelektuální poctivostí, nabyla konfrontace mezi spirituální touhou po smyslu a racionálním věděním dramatických forem. Španělský myslitel, který nejvíce trpěl tím, že výsledky činnosti rozumu nelze sladit s existenciálními potřebami mysli, byl Miguel de Unamuno. Tuto rozpolcenost vyjadřuje explicitně ve svém hlavním díle o tragickém životním pocitu: *Podstata tragického problému filozofie spočívá v problému sjednocení intelektuálních a afektivních požadavků s intencionálními*.⁶⁸ Pro Unamuna byla především nesnesitelná představa osobní smrtelnosti, kterou již znávala tehdejší věda. Povědomost o zániku osobního vědomí s rozpadem neurobiologického substrátu nositele se pro něj nacházela v neudržitelném napětí s *touhou po osobní nesmrtelnosti*. Antagonismus vědecké racionality a náboženské představy přivádí mnohé lidi k tomu, aby odmítli objektivistický vědecký naturalismus. Lidská přirozenost zahrnuje jakousi predispozici ke spiritualitě, která člověka vždy znovu podněcuje, aby vykročil směrem k transcendentalitě, i když racionální reflexe k tomu poskytuje málo dobrých důvodů. Biologové dokonce tuší nějakou genetickou dispozici, která nabádá člověka, aby byl připraven přijmout i takové výroky a teorie, pro které není žádný racionální argument. Domnívají se, že jde o nějakou neurologicky podmíněnou pohotovost k učení, která se vyvíjela výběrem vzájemně si konkurujících kmenů.⁶⁹ Pokud tomu tak je, nemělo by lidstvo se svou genetickou výbavou ani v budoucnosti ztratit spirituální dimenzi. *To pak ale nepotvrzuje tzv. logotaxi*, přirozenou orientaci člověka racionalizovat všechno své vědění, jak o ní mluví Aristoteles v první větě své Metafyziky.

Filozofové se snaží *zkonstruovat pro náboženské problémy nějaký výjimečný případ teorie poznání*⁷⁰ tak, aby víra a vědění spočívaly na metodicky zcela různých předpokladech. To znamená, že pro věroučné výpovědi jsou sice používány také technické hermeneutické postupy výkladu textu, ale přitom se neplní požadavek vědecké metodologie řídící se myšlenkou zjišťování objektivně bezrozporné pravdy postupem kritické reflexe a všeobecným falibilismem.⁷¹

Pro člověka je uspokojení emocionálních a spirituálních přání důležitější než dosažení kognitivních cílů. Inteligence je nástroj, jenž slouží pudovému a citovému životu, avšak tento nástroj je

ve svém dosahu omezený, když jsou ve hře požadavky psychiky. Když jde o *žízeň po věčnosti*,⁷² o touhu člověka po věčné existenci, je rozum jistě podržčen snahám citu, ale je třeba se ptát, jestli je to vždy ku prospěchu a štěstí daného člověka. Ke stabilizaci lidské religiozity však přispěla právě ona zkušenost, kterou člověk prožíval po tisíce let a prožívá dodnes, že bez absolutní hodnotové škály, bez nosného základu vesmíru, bez bodu Omega, k němuž směřuje vývoj, zkrátka bez transcendentality je život nesnesitelný.

Psychofyzická vyrovnanost se nemůže zakládat jen na evidentní skutečnosti, že konec života, stejně jako jedinečnost časoprostoru, nepatří do našeho zkušenostního světa. Wittgenstein to ještě zdůrazňuje ve své pozitivistické rané filozofii: *smrt není událost života. Smrt člověk neprožívá*.⁷³ I když v objektivním smyslu je to krach, člověku přesto záleží na vědomí konce a jeho zvládnutí, i v rámci naturalistického uspořádání světa. V tom je podstata životní filozofie omezující se na vezdejší život. Řešení problému života nespočívá v jeho zmizení, jak k tomu pak dochází pozdní Wittgenstein,⁷⁴ protože člověk nemůže najít smysl světa uprostřed něho samotného,⁷⁵ nýbrž ve změně postoje k náhodnosti tak, že už neusiluje o objektivizaci struktur smyslu. Opravdová psychofyzická vyrovnanost spočívá v aktivním zřeknutí se objektivizace nepostižitelného.

OBJEKTIVNÍ SMYSL A JEMNÉ VYLADĚNÍ

Zmíněné duchovní intence a strategie pro nalézání smyslu objevujeme opět v nejnovějších objevech astronomie a astrofyziky. Přístupy orientované ke smyslu vedou ke zvládání nevyzpytatelné reality za pomoci nejnovějších pokusů o objasnění jemného vyladění světa.

Všechny lokální a globální podmínky pro existenci vysoce organizovaného života můžeme shrnout pod termín *jemné vyladění*.⁷⁶

Veškerý život na zemi se skládá ze základních prvků: C – uhlík, H – vodík, O – kyslík a N – dusík. Je to, jak se říká v odborném žargonu, CHON-život. Biochemici nás ujišťují, že jiné prvky, které by vytvořily komplexní systémy, jako jsme my – vysoce organizovaní savci, mohou těžko připadat v úvahu. Ale i kdyby to bylo možné nebo už na nějakém vzdáleném planetárním systému existoval život na bázi křemíku, nebo kdybychom našli nějakou formu inteligentní komplexity na neutronových

hvězdách či v turbulentních magnetických polích,⁷⁷ my jsme CHON-živé bytosti, a proto musely být na mladé zemi splněny tyto nutné podmínky složení prvků, jinak bychom zde dnes nebyli. Toto *My* ovšem nemá být chápáno příliš úzce.

Vžilo se hovořit o *antropickém principu* a *antropické kosmologii*,⁷⁸ ale v centru pozornosti přitom není samotný člověk, nýbrž všechny komplexní systémy, které jsou vybudovány na bázi uhlíku a potřebují pro svou evoluci dlouhou časovou škálu. Je zřejmé, že lokální planetární prostředí, stejně jako velkoprostorové kosmické, musí splňovat nutné podmínky pro existenci vysoké komplexity uhlíku. To je čistě logický postulát konzistence, který nevyžaduje žádné hlubší zdůvodnění. Kdyby nebyly splněny nutné podmínky, neexistoval by později nikdo, kdo by mohl klást zvědavé otázky. Když však tyto zvědavé živé bytosti existují, oprávněně generují otázku, *proč* je takové množství podmínek tak minuciózně sladěno, že se takovéto komplexní bytosti vytvořily. V kontextu celého vesmíru je ještě působivější a podivuhodnější, jaký počet fyzikálních parametrů a konstant musí být extrémně jemně sladěn, aby byly splněny předpoklady pro vznik našeho druhu života.

SMYSLUPLNĚ ŽÍT VE SMYSLUPRÁZDNÉM VESMÍRU?

Musíme tedy i po srovnání hypotéz vysvětlujících zvláštnost našeho vesmíru konstatovat, že se smysl vesmíru ukazuje jenom v diskutabilním finálním antropickém kosmologickém principu. Tento princip však nedává objektivní smysl životu jedince, nýbrž pouze celého lidstva.

Kdybychom skládali naději v nalezení smyslu člověka pouze pomocí racionálního výzkumu vesmíru, vedlo by to k nesnesitelné frustraci, protože každému člověku jako jedinci je dána vrozená touha po trvalém smyslu života. Ten by pak byl uspokojitelný pouze v rámci smyslu lidstva jako celku dnes pojímaného např. jako *trvale udržitelný rozvoj*.

Nikdo nás však nenutí, abychom svůj život posuzovali pouze z hlediska *konce všech věcí*. To již vyjádřil Horatius svými slavnými slovy, *zatímco mluvíme, prchne závistivý věk, užívaj přítomné chvíle a zítřku věř co nejméně*.⁷⁹ Tento hojně citovaný Horatiův výrok však vyžaduje interpretaci. Zaměření pozornosti na přítomnost znamená odklon od kosmického času ke každo-

dennosti, k prožitku okamžiků, ke stálému nebo dokonce věčnému nyní, *nunc stans*. Wittgenstein to vyjádřil pointou: *Když člověk chápe věčnost ne jako nekonečné trvání času, ale jako bezčasovost (Unzeitlichkeit), potom žije věčně ten, kdo žije v přítomnosti.*⁸⁰

Ježíš rozlišuje ve svém evangeliu dva cíle: naplnění věčnosti a současně dneška: *hledejte především jeho království a spravedlnost, a všechno ostatní vám bude přidáno. Nedělejte si tedy starost o zítřek; zítřek bude mít své starosti. Každý den má dost vlastního trápení.*⁸¹ To potvrzuje Ulrich Lücke ve své vynikající práci *Bioteologie*, kde rozlišuje věčné nyní na *Nunc praeteriens* a *Nunc stans*.⁸²

Při pátrání po smyslu je tedy člověku udělována lekce *skromnosti*. Zakouší, na jakém místě v řádu věcí stojí, a upouští od toho, aby své antropomorfní kategorie přenášel na vesmír. Při hledání smyslu je člověk odkázaný sám na sebe, nesmí čekat, že ho svět povede, musí si sám stanovit cíle a nechat se vést vírou, že dosáhne naplnění svých ideálů. Na cestě hledání smyslu se člověk stává zralejším, nezávislejším a svobodnějším, učí se zacházet s náhodilostí vesmíru a smiřuje se s myšlenkou, že vesmír není trvale zaměřený na něho. Tato zkušenost ho nakonec činí *svobodným duchem*, který nepropadá nihilismu a zoufalství, ale je veden k blaženosti naplněného bytí.

JMENNÝ A VĚCNÝ REJSTŘÍK

- Abeln 333
 Absolutizace 96
 Absolutno 25, 283, 288
abstinence 41, 47
 Adam 247
 Adamszek 43, 297
 Adl-Amini 333
 Adler 49, 56, 58, 59, 62–67, 74, 93,
 102, 104, 141, 183, 196, 257, 299,
 300, 305, 314, 330, 333, 348, 349,
 358, 364, 370, 373
 Adler, R. 329
 Adorno 293
 Agger 325, 333
 Acheron 47
Albert 96, 144, 293, 294, 296, 305,
 333, 340, 346, 349
 Albertz 295
algoritmická komprehensibilita 33
 Alkestis 330
 Allers 93, 94, 167, 304, 333, 369
 Alletti 306, 356
 Allport 179, 184, 306, 316
 Allport 333, 339
 Altmann 333
 Amati 238, 325, 333
 Amery 229, 230, 322, 323, 325, 333,
 353
 Amsel 142, 311, 333
 Amsler 313, 333
analytická psychologie 51, 52, 54, 55
 Anaxagoras 312
anděl 137, 302
 Anders 175, 176, 196, 200, 300, 313,
 316, 318, 319, 334
 Angelini 334
anizotropní 21
 Antes 334
antropický princip 32, 37
antropocentrismus 128
antropologie 13, 21, 86, 93, 132,
 135, 140, 141, 294, 311, 334, 340,
 344, 353, 357, 361, 365, 367, 368
antropomorfismus 128
 Anzenberger 334
apatie 203, 205
 Arendsen-Hein 334
Archetyp 52, 98, 117, 192, 348
 Arimond 334
 Aristippos 180, 181
 Aristoteles 19, 26, 35, 71, 293, 294,
 312, 333, 375
 Arnold 334
 Aronson 319, 338, 360, 367
askeze 186, 212, 250
 Assagioli 53
 Astrada 305, 335
astronomie 23, 36
ateismus 49, 133, 134, 135, 291
ateista 279, 293
 Atlas 334
 Atman 142
axiologie 23
 Axthelm 322, 372
 Bacon 120
 Baeck 142, 310, 311
 Bahnson 258, 329
 Bakan 334
 Balcar 15, 375
 Bandler 152, 313, 333
 Barber 334
 Barnitz 334
 Barron 334
Barrow 32, 296, 334
 Bartsch 329, 357
 Barudy 320, 322, 334
 Bastiaans 322, 334
 Beck 293, 300, 316, 334, 335, 361,
 365
 Becker 232, 234, 239, 322, 324, 325,
 335, 358
 Beerlage 204, 319, 335
behaviorismus 106
 Benda 335
 Benedetti 237, 239, 270, 308, 315,
 324, 325, 330, 335
 Benedikt 335
 Berdyaev 335
 Bergin 165

- Berkovitz 335
 Bernard 327
 Bernard z Clairvaux 326
 Bernet 335
 Bertalanffy 179, 306, 343, 371
 Bettelheim 226, 229, 322, 323, 335,
 337, 361, 364
bhakti jóga 143
 Binswanger 94, 95, 109, 187, 261,
 262, 304, 305, 308, 335, 337, 339,
 349
 Birnbaum 64, 299
blaženost 242, 250
 Bleuler 304
 Bloch 149, 311, 313, 335, 339, 364
 Blomeyer 161, 314, 335
 Böckmann 335, 336
 Bodeheimer 336
 Böhm 308, 312, 336
Bohyně 53
 Bonami 306
 Bonaparte 42, 178, 316
 Bonaventura sv. 327
 Bonnel 336
 Boorstein 336, 341
 Bordeleau 336
 Böschmeyer 139, 140, 141, 310,
 311, 310, 336, 337
 Boss 49, 53, 78, 109, 308, 337, 349
 Böttcher 337
 Boy 337
Boží obraz, rovnost 114
Boží zkouška 248
 Božuková 375
 Bräutigam 329, 337
 Brentano 87
 Bresser 337
 Brown 301, 353, 359, 372
 Brunner 353, 357
 Bruno 229, 337
 Brutsche 169, 315, 337
 Bruzzone 337
 Břicháček 375
 Buber 187, 285, 335, 337, 338, 363,
 364, 375
buddhismus 40, 49, 51, 77, 119, 125,
 143, 298, 314–316, 318, 330, 345,
 368
 Bůh, 18, 25, 26, 45, 49, 51, 54, 57, 60,
 65, 73, 78, 89, 96–98, 102–104,
 114–117, 125, 126, 128–131, 134,
 136–142, 145, 146, 149, 174, 176,
 185, 188, 189, 191, 192, 194, 196,
 197, 201, 223, 227, 228, 234, 236,
 242, 243, 246–249, 251–256, 262,
 267–269, 272–274, 276–285, 288,
 290–292, 296, 299, 303, 305, 307,
 309–313, 315, 316, 320, 327, 328,
 330–332, 341, 343, 345, 347, 348,
 351, 359, 365, 369, 373, 377
 Bühler 44, 166, 185, 196, 297, 315,
 317, 338
 Bühling 338
 Bucher 127, 308, 338
 Bulka 135, 142, 309, 310, 311, 332,
 338
 Bunge 295
 Burisch 205, 319, 338
 Burstein 339
 Büttler 317, 321, 367
Být-jinak 83, 113, 183
Bytí-ve-světě 146
bytnostné Já 152
Být-takovým 172, 176
 Callieri 339
 Campbell 230, 323
 Camus 23, 24, 176, 293, 294, 339, 371
 Canacakis 339
 Capra 156, 173, 308, 315, 316, 339
 Cargnello 305, 339
 Caruso 96, 97, 169, 305, 315, 333,
 339
 Cassirer 168, 315, 339
 Cavanagh 339
církev 48, 125, 135, 160, 194, 197,
 249, 267, 325, 362
 Ciuferrri 339
 Condrau 310, 335–337, 364, 365,
 368, 373
 Cousins 307, 339
 Coward 339
 Cowen 339
 Cremerius 211, 298, 318, 339
 Crichton 294
 Crumbaugh 167, 315, 339
 Custers 306
 Čálek 375, 377

- dábel* 57, 121, 137, 224, 236, 321, 322, 352
Dahl 295, 296, 339, 372
Daim 96, 305, 339
Danielou 132, 340
Dante 23, 224, 294
Darwin 22, 31, 294
dasein 18, 52, 54, 80, 83, 85, 109, 111, 112, 175, 178, 179, 188, 245, 281, 286, 289, 300, 302, 303, 314, 352
daseinanalýza 94, 337, 373
Davidson 295, 340
De Giorgio 343
de Chardin 31, 32, 295, 296, 368
de Lamettrie 19, 20, 293, 340
de Martino 298, 314, 315, 316, 318, 330, 345
de Montaigne 20
de Sade 20, 293
děková modlitba 282, 283
dereflexe 93, 143, 335, 350, 351, 367
Descartes 30, 295, 340
determinismus 20, 25, 70, 294
dětská víra 274, 292
Diallo 322, 325, 333, 334, 359
Dickson 340
Dienelt 340
Diogenes Laertius 180, 316, 340, 341
Dionýsos 57, 74, 285
Distelkamp 340
Dobrovolnost 243
Doré 321
Dostojevský 220, 317
Drees 239, 325
Drewermann 60, 108, 199, 256, 270, 299, 307, 318, 328, 340
Dreyer 340
Druyan 294
dualita 94, 169, 237
Dufner 375
duchovně nevědomí 109, 110
duchovní dimenze 34, 79, 94, 106, 138, 190, 340, 361
duchovní pastýř 61, 82, 87, 97, 125, 127, 154, 155, 173, 187, 189, 201, 209, 244, 258, 262, 263, 267, 270, 275
duchovní péče 306, 308, 309, 330, 340, 347, 350–352, 357, 359, 362, 364, 367, 372
Dürckheim 53, 78, 80, 119, 124, 157, 307, 340, 348
duševní blaho 52
Ebed Jahve 59, 248
Ebner 113
Ebner-Eschenbach 113, 307
Eckmiller 295
Edvardson 323, 325, 353
Edwards 293
Einstein 26, 144, 156, 215, 294, 341
Elata-Alster 325, 341
Éli 115
Emoce 99
Engelen 75, 300, 341
Engler 301, 372
Entscheidung 313
entuziasmus 43, 91, 105, 202, 285
Enzmann 319, 349
Epikuros 181, 316
Epstein 323, 341
Ermann 298, 324, 335, 341, 356
erotika 188
estetika 26
étos 112, 134, 208, 344
eudaimonismus 218
evangelium 136, 137, 250
evoluce 21, 23, 24, 31, 32, 63, 68, 85
Exegeze 142
existencialismus 70, 172, 195, 201, 280
existencialita 114
existenciální akt 188
existenciální analýza 14, 15, 17, 40, 80, 84–86, 89, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 106, 108–111, 128, 131, 132, 134, 136, 139, 141–143, 145, 183, 186, 218, 220, 260, 272, 274, 276, 289, 290, 291, 292, 302, 305, 306, 309, 310, 314, 318, 320, 334, 336, 340, 342, 345–352, 355, 357–362, 365–367, 369, 371, 372
existenciální frustrace 13, 107, 206, 357
existenciální religiozita 272
existenciální vakuum 194, 237
existentialismus 348
experimentum crucis 220

- Fabry 142, 143, 311, 312, 324, 338, 341
farizejové 137, 250
 Faust 279, 280, 330
 Feldmann 232, 324, 341, 358
Fengler 319, 341
fenomenologie 40, 71, 74, 305, 307, 339, 351, 371
 Ferenczi 43, 46, 297, 298, 318
Feuerbach 21, 294, 341, 363
 Figley 324, 325, 342, 353
finalita 83
 Finke 300
 Fischer 293, 318, 333, 342, 348, 352, 370, 371
 Fizzotti 302–305, 342, 343, 375, 309, 310, 331, 343, 344
 Flew 293, 343
 Folkman 323, 324, 352
 Fontaine 314, 368
 Forest 325
 Frankl 15, 40, 49, 54, 62–64, 78, 83, 85–87, 89–110, 114, 128–142, 144–147, 150–151, 153, 161, 167, 178, 183–186, 188, 191, 194, 196, 205, 217, 219–220, 233, 237, 243, 249, 253, 254, 260–262, 270–274, 276–286, 290, 293, 301–318, 320, 321, 325, 329–376
 Franklin 294
 František sv. 327
 Freud 41–51, 56–59, 61, 66, 80, 83, 97, 102, 104, 106, 126, 132, 141, 161, 162, 178, 182, 185, 188, 201, 202, 208, 210, 235, 265–267, 274, 297, 298, 303, 305, 316–319, 330, 334, 338, 340, 345, 346, 348, 349, 350, 356, 362, 368
 Frey 345
 Fried 189, 345
 Fromm 40, 44, 48–51, 78, 141, 152, 194, 196, 268, 298, 305, 314–316, 318, 330, 334, 345, 349, 372, 375
frustrace 58, 202, 203, 206, 207, 210, 344, 350, 357
 Fukuyama 375
 Funke 268, 314, 320, 345, 346
 Gall 346
 Gardner 296
 Gasiet 150, 313, 315, 316, 346
 Gaudet 346
 Gebhard 346
 Gehlen 281
 Geller 20, 293
geocentrismus 31
 Gerwood 346
gestaltpsychologie 167
 Giegerich 52, 298
 Giese 319, 346, 349
 Gilles 300
 Glasser 310
Glaube 293, 342, 352
glosolálie 133
 Glucksmann 330, 346
 Goethe 330
 Goldmann 308, 318, 336, 346
 Goldstein 68, 179, 316, 346
 Goodbread 308, 346
 Göppel 346
 Görres 96, 301, 305
 Göthe 306
 Graf 124, 307, 340
 Grawe 87, 301
 Greenson 320
 Gribbin 297, 346
 Grof, S. 125, 173, 308, 319, 346, 359
 Grof, Ch 319, 346, 359
 Grollman 285, 332, 346
 Grom 44, 75, 150, 297, 300, 313, 318, 347, 365
 Gröne 347
 Grossmann 142, 297, 298, 311, 331, 347, 362, 366
 Grothues 347
 Grün 375
 Guttman 347
 Hablas 347
 Hadinger 347, 351
 Halama 375
 Hall 339, 368, 370
 Häring 347
harmonie 26, 33, 50
 Harris 347
 Hartmann 43, 44, 158, 297, 313, 347, 371

- Hartsock 353
 Hässig 329, 347
 Hauke 206, 319, 365
 Havenga Coetzer 353
 Hawington 302
 Hebbel 114, 115
 Héfaistos 59
 Heidegger 40, 94, 109, 153, 305, 333, 358, 375
 Heigl-Evers 320, 365
 Heini 315
 Heisenberg 215
 Heller 375
 Heman Ezrachejský 245
 Herbig 294, 347
 Herbstrith 328, 347, 376
hermafrodit 56, 65
 Herman 223, 320, 321, 347
hermeneutika 17
 Hesiodos 181
 Heslet 345
 Heynal 46, 49, 298
 Hillesum 232, 233, 236, 323, 324, 347
 Hillman 63, 67, 127, 265, 299, 308, 330, 347
 Himmel 331
hinduismus 142, 318
 Hippolyt 326
Hlad 70, 91, 177, 187, 217, 372
 Hlavinka 376
hlubinná osoba 110, 142, 279, 360
hlubinná psychologie 56, 305, 315, 315, 334, 340, 351, 365, 366, 370
hodnota 13, 14, 18, 20, 22, 31, 32, 41–50, 53, 63, 66, 69, 70, 72, 77, 78, 84, 93, 96, 122, 127, 128, 129, 134, 142, 155, 157–160, 162,–168, 174, 185, 190, 193, 194, 197, 198, 200, 203, 207, 215, 216, 224, 225, 233, 235, 236, 238, 256, 257, 279, 288, 290, 337, 338, 346, 347, 361
 Höffe 293, 347
 Hoffmann 322, 348, 372
 Hohlfeld 294, 347
 Hölderlin 230, 323
 Holmes 348
 Holzhey 308, 348
homeostáze 179, 182–184
homo patiens 304, 309, 348
 Horácus 37
 Horaz 297
 Horkheimer 196, 321
 Horney 376
 Hoskovec 376
hřích 54, 96, 102, 126, 245, 247, 254, 267, 294
 Huf 297
 Hui Neng 317
humanismus 306, 371
 Hume 180, 182, 317
humor 86, 213
 Humphreys 317, 348
 Hunger 315, 316, 318, 319, 321, 322
 Hürny 329, 330, 348
 Hussler 40, 85, 87, 279, 358, 362
 Huxley 307
 Chargaff 328, 340
 Chirón 59
chtění 75, 83, 115, 209, 360
 Chvála 378
Id 43, 83, 104, 110, 112, 113, 115, 175, 176, 190, 272–274, 276, 318
 Illich, I. 328, 340
imanence 115, 129, 278
imperativ 115, 185
individuace 52, 53, 55, 71, 82, 105, 126, 183, 193, 262, 299, 308, 358, 365
individuální psychologie 56, 62–66, 68, 83, 93, 306, 333, 343
indoktrinace 41
 Inglehart 314, 348
iniciační duch 40
instinkt 107, 112, 129
intencionalita 93, 98, 129, 130, 137, 242, 351
intersubjektivita 364
intimita 98, 136, 278, 283
intuice 59, 112, 113, 120, 162, 170
ireligiozita 133, 135
 Isis 330
isotropní 21
 Israel 347
 Izaiáš 326, 327
 Izrael 185

- Já* 42, 43, 51, 53, 54, 56–58, 62, 80, 83, 92, 104, 110, 112, 113, 115, 117, 118, 121–123, 126, 127, 152, 154, 155, 157, 161, 172–175, 179, 187, 190, 192, 196, 213, 217, 221–223, 226, 228, 230, 234, 238, 245, 274, 277, 285, 293, 298, 307, 316, 336–338, 349
Já sám 31, 43, 50–56, 58, 71, 81, 98, 103, 117, 118, 123, 125, 126, 154, 159, 166, 175, 185, 187, 191–193, 198, 202, 217, 226, 227, 229–233, 236, 237, 263, 265, 267–270, 279, 288, 300, 310
 Jacobi 317, 348, 376
 Jacoby 322, 348
 Jaffé 299, 313, 314, 316, 348
 Jäger 307, 308, 348
 Jahoda 165, 315, 348
 Jahve 245, 248, 285
 Jakub sv. 327
Jakubův žebřík 106
 Jan 310
 Jan od Kříže 130, 212, 230, 249, 252–255, 273, 323, 326–328, 330, 348, 362, 367, 370, 376
 Jan sv. 303, 311, 326, 327
 Janoff-Bulmann 323, 324, 348
 Jaskolski 348
 Jaspers 85, 109, 269, 270, 330, 348, 350, 376
jedinečnost 94, 106, 113, 148, 191, 260, 292
jednota 23, 51, 53, 55, 68, 69, 81, 83, 106, 108, 110, 118, 151, 169, 174, 184, 199, 222, 224, 229, 232, 343, 367, 371
jenné vyladění 36
 Jeremiáš 326
 Ježíš 38, 132, 136, 137, 138, 139, 251, 309, 310, 353, 364
Ježíšova božskost 136, 309
 jnana jóga 143
 Job 246, 247, 256, 285, 303, 326, 332
 Johannsen 358
 Jones, E. 297, 341, 345, 348
 Josutis 327, 349
 Jung 40, 48, 49, 51–62, 64, 74, 78, 79, 82, 97, 98, 102, 103, 105, 118, 122, 123, 126, 130, 132, 133, 141, 147, 149, 152, 161, 162, 169, 170, 177, 184, 191, 193, 195, 196, 205, 265, 267, 274, 298, 299, 305, 307, 308, 313, 315–318, 330, 333–345, 348, 349, 356, 363, 364, 376
 Kafriy 319, 360
 Kanitscheider 294, 295, 296, 349
 Kant 26, 29, 30, 294, 295
 karma jóga 143
 Kast 328, 340
 Kastrinidis 124, 308, 349
 Kebza 376
 Keller 316, 349
 Kidd 352
 Kieser 349
 Kikiela 349
 Kiss 258, 329
 Klages 314, 349
 Klapper 349
 Kleiber 204, 319, 335, 346, 349
 Klein 349
 Klicperová-Baker 376
 Klingberg 349
 Klusmann 320, 349
kněz 97, 266
 Knuf 349
 Köberle 309
 Kolbe 299, 305, 306, 310, 311, 330, 349, 311
koncentrační tábor 89, 90, 91, 302, 310, 329
konfese 104, 133, 271, 275, 277, 285, 286, 301
konfliktní charakter 158, 168
 Koperník 22, 23, 30
 Korgor 350
kosmologie 23, 30, 33, 296
 Kosukegawa 350
 Kotková 377
 Kovacs 329, 350
 Kovalkowski 350
 Krämer 350
 Krasko 350
 Kratochvíl 15, 376
 Kreitmeir 350
 Kretschmer 94, 305, 314, 350
 Kreuz 315, 316, 318, 319, 321, 322
 Kreuzer 331, 350
 Krisch 300, 350

- kristoterapie* 138
 Kristus 102, 104, 136, 138, 141, 249,
 251, 252, 280, 327, 328, 333, 370
křesťanská teologie 132, 139
křesťanská tradice 231
křesťanská víra 342, 352, 369, 370
křesťanství 104, 136, 139, 306, 308,
 316, 339, 371
 Křivohlavý 15, 293, 376
 Kříž 305
 Kübler-Ross 321, 350, 376
 Kuhn 146, 173, 312
 Kühn 293, 299, 325, 341, 348, 350,
 351, 364
 Küng 141, 311, 311, 351
 Kunst 336
 Kurt 351
 Kurz 293, 313, 320, 347, 351, 352,
 354
 Kusánský 53
kvietismus 286, 287

 Lakin 315
 Langerger 321, 322, 325, 352
 Längle 98–100, 150, 172, 190, 293,
 301, 304, 306, 313–315, 318, 320,
 340, 346, 350, 352, 376
 Laotse 177, 315, 318, 352
 Lasch 75, 300, 352
láska 19, 46, 49, 56, 61, 78, 80, 83,
 87, 90–92, 94, 103, 107, 108, 112,
 113, 117, 122, 129, 134, 139, 141,
 143, 150, 160, 165, 168, 177, 182,
 184, 186–194, 209, 214–216, 227,
 228, 249, 254, 255, 259, 261, 262–
 264, 276–278, 282, 302, 317, 328,
 330, 346, 354, 361
 Lautenschlager 352
 Lay 149, 151, 196, 313, 318–320, 352
 Lazar 234, 352
 Lazarus 323, 324, 352
léčebný proces 46, 61, 209, 224, 230,
 254, 260
 Ledermann 353
 Leitner-Schweighofer 353
lékařská péče o duši 306, 309, 312,
 316–318, 329–331
 Lely 293
 Lent 353
 Lentner 345
 Lersch 160, 314, 353
 LeShan 221, 258, 259, 307, 329, 353
 Leslie 137, 309, 353, 373
 Lesmeister 56, 57, 207, 299, 320, 353
 Levi 229, 237, 238, 240, 322–325,
 353, 361
 Levinas 376
 Lewin 167
libido 42, 44, 104, 105, 141, 276, 298
 Lifton 226, 236, 237, 322, 324, 353,
 361
 Lindy 325, 353
lítost 142, 219, 243
Logos 80, 95, 141, 143, 179, 186,
 190, 272, 334, 336, 338, 340, 341,
 354, 357, 360, 365, 374
logoterapie 40, 58, 63, 65, 80, 81,
 85, 86, 95, 96, 99, 100, 106, 107,
 125, 128–131, 134–136, 138–140,
 142–144, 150, 179, 184, 191, 206,
 217, 218, 220, 244, 270–272, 291,
 293, 301, 302, 305, 306, 310, 311,
 313, 314, 318, 320, 324, 332,
 334–337, 340–352, 354, 355,
 357–360, 362, 365–367, 369,
 371–374
 Loomans 307, 308, 346, 349, 374
 Lorenz 331, 353
 Lorenz-Lindemann 239, 325, 353
 Loschmidt 29, 295
 Lotz 149, 153, 175, 196, 313, 314,
 316, 318, 353, 354
 Lukas 15, 317, 319, 320, 341 355,
 362, 376
 Lukáš sv. 310, 326, 327
 Lurker 315

Má-být 112, 115, 179, 219, 351
 Mackewn 376
 Maholick 167, 315, 339
 Macho 319, 366
 Machovec 376
 Mandel 314, 362
 Maoz 325, 341
 Marcel 302, 303
 Marcuse 196, 318, 355
 Marek 310, 326, 327
 Maria, sv. 113, 307, 347
 Maria Alacoque 327
 Marseille 355

- Marten 320, 355
 Martyrium 325, 362
 Marx 176
 Maslow 65, 69, 75, 82, 95, 300, 314, 342, 344, 355
 Masson 297, 355
 Matouš 297, 326, 327
 May 356
 Mayer 294, 321
 McFarland 299, 331, 356
 McLafferty 356
 Meerloo 322, 356
 Meerwein 257, 258, 329, 330, 337, 348, 356, 366
 Mefistofeles 279
 Mejia 356
 Mengel 356
 Mertens 298, 320, 349, 356
 Mertz 295
metafyzika 26, 35, 51, 130, 294, 351
 Metzger 66, 299, 300
 Metzinger 295, 356
 Milanesi 306, 356
 Miles 356
 Miller H., 307, 329, 356
milost 126, 136, 141, 249, 251, 283
 Mindell 308, 346
 Minton 356
 mírotvorce 186
 Misie 186
 Mitscherlich 318, 356
mnohotvárnost 17, 106
moci jinak 281
modlitba 89, 91, 129, 252, 282, 283, 284, 335
 Mojžíš 185, 285
 Molden 295
 Moltman 217, 320
 Moosbrugger 358
morálka 111, 133, 135, 337
 Morgenstern 187, 317
 Moser 319, 356
 Mraz 356
mučednictví 242
 Müller 202, 319, 357
Muset 288
mysterium 57, 61, 186, 190, 261
mystika utrpení 253
nadání pro smysl 242
naděje 61, 62, 65, 74, 84, 89, 108, 129, 141, 153, 173, 177, 184, 228, 232, 241, 252, 254, 259, 261, 282, 313, 320, 322, 327, 328, 334, 335, 336, 355, 362, 369
NadJá 43, 104, 115, 166
nadosoba 103
nadsmysl 103, 134, 146, 272, 291
 Nagel 329, 357
 Naitoh 312, 357
naplnění 19, 21, 23, 38, 63, 68, 72, 84, 151, 156, 182, 183, 186–188, 206, 215, 250, 254, 255, 259, 281, 282
 Naranjo 300, 357
nářek 229, 245, 256
naturalismus 29
nebe 22, 26, 91, 221, 250, 282, 283, 288, 302, 303
 Needleman 344, 357
negativní noologie 262
 Nehemiaš 317, 326
 Němčková 376
neointropocentrismus 32
neologismus 97
neopakovatelnost 94, 106, 148, 191, 260
Neosobnost 274
 Neruda 19, 293
nesmyslnost 64, 205
 Neudert 357
 Neumann 196, 298, 357
neuróza 52, 54, 71, 85, 93, 94, 96, 97, 106, 107, 112, 130, 133, 179, 231, 316 368, 373
neuvědomovaná duchovnost 272, 273, 274
neuvědomovaná víra 273, 276
nevědomí 70, 109, 110, 113, 222, 333
 Newton 23, 25
Nic 23, 106, 108, 121, 130, 226, 279, 284–286, 315, 332
 Niederland 226, 228, 322, 323, 357
 Nistrat 357
 Nietzsche 23, 24, 73, 177, 244, 294, 295, 314, 348
nihilismus 23, 24, 38, 43, 108, 281, 285
nirvána 182
niterný rozhovor 90, 114, 285

- Niyeda 357
 Nobile 357
 Nogala 71, 300
 Noll 328, 357, 360
noodynamika 179
noogení neuróza 107, 130, 196, 205
nooterapie 79, 80, 82, 313, 360
Nous 186
novoplatonismus 22
 Nübel 357
 Nurmela 358
 Nyssa 346

oběť 48, 74, 91, 107, 167, 218, 224, 226, 228, 229, 240, 242, 279, 281, 320
objektivní realita 17
obranný mechanismus 44
 Obrist 126, 308, 358
 O'Connel 358
 O'Conner 368
 O'Connor 313
odpovědný 83, 105, 111, 113, 115, 183, 272, 288
 Ochsmann 358
 Olson 324, 353
 Opfer 349
optimismus 58, 66, 75, 286, 288
 Orfeus 330
 Origenes 326
 Osiris 330
osobitost 106, 292
 Ostermann 358
osud 176, 220, 233, 289, 290, 294, 295
 Otto 377

 Pacciolla 358, 359
 Palenčár 377
 Palma 359
 Palmese 359
pandeterminismus 108
panteismus 27
 Paracelsus 186, 266, 317
paradoxní intencionalita 87
 Parin 163, 211, 314, 320, 359
 Parsons 359
 Parth 297, 298, 347, 362, 366
 Pathos 134
 Patočka 377

patologie 179, 305
patologie ulehčení 166, 179, 225
 Patterson 359
 Pattijn 306
 Pattison 359
 Pauls 359
 Pavel od Kříže 327
 Pavel sv. 209, 252, 273, 280
 Pavesi 359
 Peck 359 377
 Peek 359
 Peinhaupt 359
peklo 22, 231, 256, 288
 Peltzer 322, 325, 333, 334, 359
 Perez 152, 313, 359
 Perls 70, 71
 Perrez 329, 359
 Perry 200, 319, 359
 Persefone 330
 Petr sv. 326
 Petrilowitsch 106, 306, 359, 360
 Petzold 77–82, 163, 293, 297, 300, 301, 313, 315, 318, 320, 325, 330, 341, 342, 348, 350, 357, 358, 360, 361, 364
 Pfau 360
 Pfeifer 360
 Pflanz 360
 Pflüger 314, 322, 325, 335, 348, 353, 360
 Phillips 360
 Piana 360
 Pines 319, 360
 Platon 299, 312
pluralismus 30, 343
podobnost Bohu 131
 Polak 350, 361
 Poláková 377
 Polakow 361
pomůjivost 214, 283, 286, 287, 288
 Pongratz 361
 Poonthuruthil 361
 Popielski 361
 Popper 18, 182, 293, 317, 361
 Porter 361
postojové hodnoty 143, 161, 219, 279, 290
potlačená religiozita 274
povědomí 261, 262
 Powel 361

- prasmysl* 145
pravda 26, 43, 60, 71, 78, 90,
 131, 143, 165, 167, 176, 177, 190,
 192, 221, 222, 225, 227, 253, 267,
 269, 277, 278, 294, 296, 298, 302,
 333, 368
Pribram 173, 215, 312
princip reality 183, 185, 210
princip slasti 44, 183
Pritz 300, 301, 315, 318, 342, 350,
 358, 360, 361
proces očistění 253
prosebná modlitba 283
prozřetelnost 146, 283
prožitkové hodnoty 134
průkopník 185, 186
Pruyser 361
prvotní hřtch 247
přenos 47, 83, 106, 128
přičinnost 83
přízpůsobení 41, 50, 72, 83, 84, 166,
 207, 212, 231, 232, 245, 266
psychiatrie 162, 321, 322, 330, 349,
 352, 362, 365, 366, 369, 373
psychoanalýza 40, 42–44, 46,–51,
 56, 68, 70, 83, 106, 115, 125, 128,
 166, 183, 193, 209, 211, 220, 234,
 258, 267, 289, 297, 298, 313–316,
 318, 320, 330, 335–337, 339, 340,
 342, 345, 347, 349, 350, 356, 361,
 362, 366, 370
psychodynamika 179, 324, 335
psychologismus 95, 98, 107, 108,
 269, 304, 343
psychopatologie 99, 107, 171, 324, 335
pud 43, 44, 49, 68, 101, 115, 301
pud smrti 58
pudové bytí 115
pudové nevědomí 109
Pytell 361

Raban 4, 6, 361, 362, 377
Rabinowitz 362
radost 66, 120, 122, 152, 179, 180,
 181, 183, 188, 190, 199, 252, 253,
 259, 298, 309
Rahn 362
Rahnefeld 298, 362
Rahner 270, 325, 362
Rachel 245

raja jóga 143
Rank 362
Raphael 339
Raskob 362
Rast 173, 308, 315, 316, 339
Raviuda 362
Rebensteiner-Zips 362
reduccionismus 85, 107, 108, 290,
 320, 346
Rees 297, 346
rehumanizace 344
Reich 49
Reichters 329, 359
Reik 39, 244, 297, 362
relativismus 288
religiozita 26, 36, 51, 97, 98, 104,
 105, 119, 127, 128, 130, 133, 135,
 267, 272–276, 282, 291, 292, 331,
 337, 358
Repges 327, 328, 362
Rhanefeld 46
Rief 362
Riemann 161, 314, 362
Riemeyer 362
Riess 362
Richter 41, 163, 297, 315, 336
Rilke 168, 170, 315
Ringel 305, 362
Rodgers 300, 362
Rogers 71, 85
Röhr 377
Roiphe 322, 362
Rollins 363
Rose 363
Rosenbaum 363
Rosenberg 363
Rosenstein 363
Rosenthal 363
Roscher 321
Rousseau 25
Rowland 363
Royce 363
rozhodnutí 24, 28, 69, 89, 96, 98,
 116, 130, 131, 141, 154, 158, 168,
 170, 175, 220, 274, 352
Rubenstein 227, 322, 363
Rudolf 369
Rueda 363
Rugiero 363
Russell 182, 294, 317, 363

- růst* 220, 259
 Rütter 363
 Růžička 377
 Řehoř z Nysy 309, 346
sacrificium intellecti 280
 Sagan 294
 Sahakian 338, 363, 364
 Sachs 245, 363
 Salit 142, 311, 339, 364
 Salustri 342, 364
samomluva 114
 Samuel 115, 307, 326
 Saner 239, 315, 325, 364
 Sanford 364
 Sartre 201, 315, 332, 348, 377
 Sborowitz 364
 Scarry 325, 364
scientismus 31, 33, 34, 314
sebedistancování 139
seberealizace 68, 69, 71, 73, 75, 76,
 79, 82, 150, 159, 160, 164–166,
 185, 289, 300, 341
sebetranscendence 139, 281, 349
sebevražda 24
sebevynalezení 281
 Seidmann 365
sektářský konfesionalismus 105,
 132–135, 290, 291
Selbst 335, 341, 349, 350
 Selye 365, 366
 Sen 59, 73, 89, 126, 138, 173, 196,
 294, 313, 371
 Senn 366
 Sextus Empiricus 24, 25, 294
sexualita 43, 49, 56, 198, 223, 267
 Seymour 313
 Sgroi 324
 Shaked 46, 297, 298, 366
 Sheldrake 308, 366
 Shengold 322, 366
 Shrader 339
 Schachter 364
 Scharfetter 307, 364
 Scheiblich 363, 364
 Scheler 34, 40, 86, 87, 92, 93, 110,
 112, 128, 146, 183, 189, 281, 296,
 304, 346, 364
 Schiller 314, 365
 Schilling 365
 Schlagheck 365
 Schleich 146, 312
 Schmidbauer 202, 319, 365
 Schmidt 44, 75, 150, 297, 300, 313,
 318, 321, 347, 365
 Schmitz 206, 319, 365
 Schmucker 321, 367
 Schneider 75, 213, 294, 296, 300,
 320, 333, 338, 339, 340, 365
 Schock 299, 344, 365
 Schoeman 340
 Schopenhauer 19, 377
 Schöpfer 107, 114, 115, 149, 167
schopnost trpět 220
 Schottenloher 365
 Schrödinger 183, 317
 Schubert 365
 Schüklens 295
 Schuld 322, 325
 Schultz 350, 365
 Schwartz 30, 365
 Schwarz, O. 93
 Schwarz, F. 320, 349
 Schweitzer 19, 215, 293, 320, 365,
 Silva 366
 Simonton 257, 258, 329, 366
 Singer 316
 Sirach 326
 Skinner 366
slast 44, 83, 142, 160, 179–183, 185,
 188, 199, 227, 231
 Sloterdijk 200, 319, 366
 Smékal 15, 377, 378
 Smith 142, 143, 312, 344
smrt 36, 44, 54, 58, 73, 74, 80, 90,
 91, 94, 117, 120–122, 153–156,
 172, 174, 176, 181, 182, 188, 196,
 201, 214, 222–224, 226, 228–231,
 237, 239, 247, 248, 251, 256,
 260–265, 286, 290, 313, 321, 322,
 328, 340, 346, 352, 357, 358, 360,
 363–365, 371
smrtná úzkost 265
smrtnost 19, 35, 71, 203, 261, 290
smutek 42, 203, 219, 245, 263, 265,
 321, 354, 358, 360, 363, 364
mysl lásky 90, 177, 187, 188, 191,
 264, 291
mysl oběti 279, 281

- smysl smrti* 91, 153, 260, 261
smysl utrpení 90, 136, 141, 217, 219–221, 236, 242, 245–254
smysl života 43, 54, 60, 65, 67, 84, 91, 134, 137, 145, 151, 169, 177, 179, 183, 194, 217, 236, 251, 272, 290–293, 297, 299, 307, 308, 313, 314, 318, 333, 337, 340, 342, 347, 348, 352, 365, 369, 371, 373
myslový orgán 65
smysluplnost 18, 24, 75, 77, 120, 139, 151, 166, 173, 178, 203, 211, 218, 219, 224, 227, 232, 234, 249, 259, 270
smysluplnost 335
smysluplný vztah 54
Sokol 15, 378
Solomon 299, 329, 331, 356, 366
Sonntag 366
soucít 190, 253
Spaemann 366
Spatschek 366
Spiegelberg 366
Spinoza 182, 262, 317
spiritualismus 131, 134
spiritualita 13, 15, 35, 42, 54, 76, 78, 85, 97, 116–118, 120, 122, 127, 128, 130, 147, 190, 191, 193, 259, 266, 271, 275, 291, 292, 307, 308, 329, 348, 356, 365, 366, 371
Springer 352, 359, 367, 368, 369
srdce 90, 168, 224, 256, 265, 279, 327
Stachelin 321, 367
Staemmler 320, 367
Stearns 367
Stecher 367
Steiger-Ronner 367
Stein 254, 304, 328, 367, 376, 378
Steinbuch 318, 367
Steindl 173, 308, 315, 316, 339
Steiner 53
Steinlechner 318, 342
Stengl 367
Sterilita 261
Stern 314, 309, 338, 367
Stierlin 367
Stoffer 367
Stollberg 367
Stone 367
Stones 367
Strafe 294
Strasser 294, 296, 333, 368
Straus 368, 374
stres 186, 204, 316, 323, 324, 329, 334, 352, 353, 359, 360, 365, 366
Stríženec 378
Strotzka 44
Strunk 98, 368
stud 55, 227, 233, 238, 242, 257, 276
stvoření 27, 45, 74, 93, 94, 191, 226, 253, 254, 282, 294, 327, 328, 347
Sugimoto 368
Suzuki 40, 297, 298, 308, 314–316, 318, 330, 345, 368
svědomí 96, 108, 111–116, 131, 138, 167, 168, 185, 291
světový názor 44, 45, 48, 107, 271, 278
svoboda 14, 25, 34, 44, 48–50, 70, 71, 73, 84, 85, 94, 98, 102, 107, 110, 113, 122, 131, 137, 139, 141, 146, 165, 174, 190, 194, 198, 220, 222, 239, 257, 286, 289, 292, 352, 354, 358
symbol 57, 104, 115, 168, 169, 170, 174, 257, 283, 315, 317, 318, 321, 348, 363
synergismus 141
systém 20, 23, 33, 40, 78, 79, 85, 135, 183, 199, 288, 295, 316, 324, 333, 371, 372
systém vztahů 19, 67, 178, 231, 288
Szasz 162, 314, 368
Szondi 121, 308, 368

Ševčíková 377
Šok 89, 90
Šolcová 376

Takashima 144, 312, 357, 368
Tanay 324
Tao 123, 143, 152, 308, 315, 318, 346, 352
Tausch 320, 368
Tavel 378
Taylor 368
teismus 22
teleologie 21, 27
Temoshok 329
Teologie 15, 23, 86, 114, 131, 134, 139–142, 145, 149, 177, 196, 262,

- 267, 269, 271, 272, 285, 290–292,
310, 325, 336, 340, 348, 351, 352,
357, 362, 365, 368, 369, 371, 372
- teorie všeho* 33
- tepelná smrt* 29, 182
- terapie realitou* 138
- terapie rozhovorem* 70–73
- Terezie z Konnersreuthu 327
- Thakur 318
- Thielicke 140, 368
- Thilo 368
- Thomas 368
- Thömmes 368
- Thompson 368, 369
- Tiedemann 198, 201, 297, 318, 319,
369
- Tillich 272, 330, 369, 378
- Tipler 32, 296, 334, 369
- Tirier 340, 369
- Titone 369
- tolerance* 63, 209
- Tolstoj 198, 293, 318, 343
- Tolstoj, L. 19
- Tomandl 369
- Tomáš sv. 54, 309
- Tomáš z Celána 349
- Torelló 303, 369
- tradice* 63, 105, 123, 124, 129, 139,
157, 164, 192, 245, 248, 250, 252,
285, 311, 334, 335, 338, 366
- transcendence* 35, 36, 51, 59, 78, 80,
113–115, 128, 130, 142, 153, 174,
271, 274, 278, 283, 317, 349
- transcendentální intersubjektivita*
279
- transcendentní život* 262
- transcendentnost* 27, 105, 114, 115,
135, 136, 141, 290
- transsubjektivita* 184
- Trapková 378
- trest* 55, 56, 217, 247, 249, 256
- trichotomie* 131, 135
- trvale udržitelný rozvoj* 37
- Tweedie 135, 136, 309, 369
- Ty 80, 83, 98, 113, 115, 122, 126,
129, 130, 132, 136, 138, 187, 190,
191, 213, 214, 227, 255, 273, 278,
282, 285, 290, 303
- Tycho de Brahe 25
- Tyrell 138, 369
- tyství* 279, 282
- umění* 26, 45, 46, 57, 61, 75, 107,
112, 117, 127, 153, 161, 168, 186,
198, 211
- umírání* 78, 91, 108, 122, 194, 217,
223, 239, 255, 258, 264, 266, 328,
357, 358, 365, 368
- Unamuno 35, 296, 369
- Underhill 369
- Ungersma 370
- Univerzálie smyslu* 158, 168
- uskutečňování se* 178
- utěcha* 252
- utrpení* 51, 52, 54, 60, 61, 90, 91,
117, 119, 124, 132, 136, 142, 143,
146, 152, 176, 188, 200, 214,
217–220, 222, 240, 242, 243, 245,
247–255, 266, 290, 320, 327, 328,
343, 346, 347, 362, 363, 374
- utrpení spravedlivého* 249
- Utsch 342, 348, 352, 370, 371
- uvědomování* 83, 106
- van de Kemp 370
- van de Vinkel 370
- van den Heever 353
- van der Leew 370
- van der Pas 370
- van der Ploeg 370
- van der Veldt 370
- van Dusen 370
- van Kaam 370
- Varga 327, 328, 370
- Varma 370
- věčnost* 19, 36, 38, 118, 135, 221,
227, 287
- vědecké paradigma* 34, 42
- Vergote 98, 306, 370
- věrný obraz Boha* 31, 131
- Veronika Giuliani 327
- vesmír* 23
- veškeré božství* 115
- Vetter 330, 370
- vina* 55, 96, 140, 175, 208, 219, 249,
250, 251, 256, 290, 333, 338, 365,
369
- víra* 46, 61, 96, 98, 103, 104, 118,
120, 129, 132–135, 138, 145, 146,
155, 192, 193, 203, 226, 228, 231,

- 233, 234, 238, 245, 272, 274, 275,
 277, 278, 286, 288, 290, 291, 334,
 340, 341, 369–371
víra ve smysl 145, 272
 Vischer 44
 Vodrazka 294, 296, 333
 Vogt 269, 330, 343, 371
 Von Bertalanffy 316
 von Emmerich 327
 von Franz 313
 von Gebattel 107, 350, 371
 von Ivanka 131, 132, 309, 348, 371
 von Koch 321, 367
 von Uexküll 179, 360
 von Weizsäcker 371
vůle ke smyslu 167, 183, 305, 307,
 330–332, 343, 354
východní náboženství 142
výkon 64, 66, 90, 112, 113, 141, 146,
 160, 167, 184, 197, 207, 220, 279,
 282
 Vystrčil 378
výšinná psychologie 83, 137, 355
vyšší svět 146
vytěsnění 43, 45, 51, 56, 83, 109,
 200, 265, 373
vyvolení 254
významovost 335
vzdorující síla ducha 218, 290, 320
vzkříšení 251, 296
vztah k hodnotám 242
vztažení 83

 Walach 371
 Warren 378
 Wasner 371
 Watzlawick 328, 340
 Wawrytko 350, 352, 371
 Weber 25, 26, 27, 294, 371
 Weiher 371
 Weinberg 20, 293, 294, 371
 Weiskopf-Joelson 372
 Weizsäcker 196
 Wendorff 294, 372
 Werfel 331
 Werner 307
 Wertheimer 167
 White 372
 Whitmont 169, 298, 299, 308, 315,
 320, 372
 Wicker 325, 372
 Wicki 301, 372
 Wiener 303, 354, 365, 370
 Wilber 301, 372
 Wilson 294, 296, 372
 Wink 171, 372
 Winkler 372
 Winklhofer 372
 Wirtz 196, 214, 298, 308, 315, 316,
 318–322, 329, 372
 Wittgenstein 38, 79, 296, 297, 330,
 372
 Wittig 372
 Woelfel 373
 Wolf 373
 Wong Mou-Lam 317, 348
 Wotruba 373
 Wuellner 373
 Wyss 140, 301, 310, 330, 373

 Xausa 373
 Yalom 305, 373, 378

 Zachariáš 326, 327
 Zaiser 373
 Zarncke 310
 Zavalloni 373
 Zeier 329, 374
zen 40, 51, 71, 125, 127, 174, 192,
 297, 301
 Zihlmann 196
 Zimbardo 378
zjevení 58, 107, 136, 139, 152, 187,
 250, 267, 276
zkouška zralosti 220
 Zöbeli 191, 196, 214, 298, 308, 315,
 316, 318–322, 329, 372
zrání 259
 Zsok 374
 Zundel 307, 308, 346, 349, 374
 Zunnini 374
 Zurek 296, 374
zvěčňování 286
zvědavost 90
 Zvěřina 378
 Zwingmann 358
 Zykowski 75, 297, 300, 374

židovství 104, 142

REJSTŘÍK BIBLICKÝCH MÍST

1 K 1, 22–23	327	Gn 16, 11	326	Lk 4, 38–39	327
1 K 1, 24	327	Gn 22, 1–19	326	Lk 4, 40. 41	326
1 K 1, 25	327	Gn 22, 15–18	326	Lk 6, 18. 19	326
1 K 2, 2	327	Gn 35, 3	326	Lk 7, 21–23	326
1 K 3, 18	331	Gn 39, 1–41, 45	326	Lk 7, 36–50	310
1 K 4, 10	331			Lk 9, 1	327
1 K 12, 24–27	327	Iz 38, 1–9	326	Lk 9, 1, 13	326
1 K 13, 2	317	Iz 48, 10	326	Lk 9, 23	326
		Iz 53, 3–5	326	Lk 9, 24	327
1 P 2, 19	326	Iz 53, 4–5	326	Lk 10–17	326
		Iz 53, 6–8	326	Lk 14, 27	327
1 Pa 21, 18	326	Iz 53, 10	326	Lk 13, 1–5	327
		Iz 53, 11	326		
1 Sam 1, 9	326	Iz 53, 12	326	Mi 6, 1, 3	326
1 Sam 1, 11	326				
		J 4, 4–27	310	Mk 1, 34	326
1 Te 2, 14,	327	J 9, 3	327	Mk 5, 1–20	310
		J 11, 4	327	Mk 5, 25–34	326
2 K 1, 5–7	327	J 12, 25	327	Mk 8, 34	326
2 K 6, 10	327	J 13, 3–5	310	Mk 8, 35	327
2 K 7, 4	327	J 5, 1–18	326	Mk 10, 17–22	310
2 K 12, 10	327				
		Jb 1, 1n	326	Mt 4, 23	326
2 Mak 7, 32–33	326	Jb 3, 20	326	Mt 5, 3–12	327
		Jb 3, 23	326	Mt 8, 1–15	326
2 Sam 16, 12	326	Jb 6, 11–13	326	Mt 8, 16	326, 327
2 Sam 16, 14	326	Jb 9, 1	332	Mt 9, 31	326
		Jb 10, 1–2	326	Mt 9, 37–10	326
Am 6, 14	326	Jb 10, 18	326	Mt 10, 38	326
		Jb 16, 11–14	326	Mt 16, 25	327
Dt 5, 9	310	Jb 30, 20–24	326	Mt 17, 14–21	326
Dt 26, 7	326	Jb 31, 4	326	Mt 20, 18–19	327
Dt 31, 15	317	Jb 31, 14	326	Mt 23, 35	327
		Jb 36, 15	326	Mt 26, 2–46	327
Ef 2, 11–22	327	Jb 42, 10–17	326	Mt 26, 31	327
Ex 3, 7	326	Jk 1, 2	327	Mt 17, 19. 20	326
Ex 3, 8	326	Jk 5, 14–16	327		
Ex 3, 9,	326			Nah 1, 12	326
Ex 33, 23	332	Jon 2, 3	303, 326		
Ex 33, 9	317			Neh 9, 12. 19	317
Ex 20, 1–21	317	Jr 10, 18	326	Neh 9, 27	326
		Jr 31, 15	326		
Ga 1, 5–11	327			Pís 1, 1–21	326
Ga 6, 12–15	327	Ko 1, 19. 2	327	Pís 2, 5	326
Ga 13, 1	327	Ko 1, 24	327	Pís 5, 6–8	330

Př 12, 3	326	Ž 10, 1	326	Ž 88, 19	326
Př 12, 13	326	Ž 13, 2	330	Ž 88, 7–8	326
		Ž 22	330	Ž 91, 15	326
Řím 8, 22,	326, 327	Ž 22, 21. 22	326	Ž 101, 3	330
		Ž 25, 18	326	Ž 107, 17	326
Sir 38, 9	326	Ž 33, 17	326	Ž 107, 28	326
Sir 40	326	Ž 34, 20–21	326	Ž 120, 1	326
		Ž 42	330	Ž 126, 5	326
Sk 19, 11. 12	327	Ž 42, 10	326	Ž 130, 1	303
Sk 28, 8–9	327	Ž 44, 25	326	Ž 142, 3	326
Sk 5, 15. 16	327	Ž 54, 9	326		
Sk 9, 36–42	327	Ž 66, 12	326		
		Ž 66, 14	326		
Za 13, 7	327	Ž 77	326		
Za 13, 7–9	326	Ž 77, 3	326		
		Ž 77, 7	326		
Zj 2, 10	326	Ž 78	326		
		Ž 86, 7	326		
Ž 2, 16	326	Ž 88, 10	326		
Ž 9, 14	326	Ž 88, 15–17	326		

MILOŠ RABAN
DUCHOVNÍ SMYSL ČLOVĚKA DNES
OD OBJEKTIVNÍHO
K EXISTENCIÁLNÍMU A VĚČNÉMU

Edice Moderní myšlení

Obálku a grafickou úpravu navrhl
Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2008 jako svou 847. publikaci

Vydání první. AA 24,63. Stran 400

Odpovědný redaktor Břetislav Daněk

Vytiskla tiskárna Finidr, spol. s r. o.

Doporučená cena 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-933-1